

A magyar gazdaságpolitika a három világcentrum mágneses terében

(A magyar világgazdasági pozíció gondolati vázlata)

A magyar gazdaság szerkezete mintegy 40-45%-nyira nyitott, azaz a GDP-nek csaknem fele elcserélődik a nemzetközi piacon. Ez nem különleges mérték. Az export: GDP arány nagysága csaknem egyedül az ország lakosságának számával korrelál, természetesen fordított arányban. A Vatikán Állam és Kína értékei között húzott egyenes vonal körül, nem nagy szórással helyezkedik el a világ országainak oroszlánrésze: inkább a nagyobb térségek számítanak kivételnek¹ Magyarország a maga "csaknem fele"-értékével igen erősen "rátapad" a trendvonalra. Önmagában az idézett viszonyszám sem azt nem mondja, hogy a nemzetközi munkamegosztásba való besorolásunk nagy, sem azt, hogy elégtelen. Pusztán közli azt a mellbevágó tény, hogy egy tízmilliós ország a XX. sz. második felében már csak akkor élet- és működésképes, ha nemzeti munkateljesítményének felét egyenesen kiteszi a nemzetközi piaci megmértetésnek. Ha az érem másik oldalát nézzük, az import: nemzeti felhasználási arányt - amit, értelemszerűen csak részleteiben érdemes vizsgálni - azt tapasztaljuk, hogy a gazdaság minden ága függővé tette működőképességét anyagok, energia, féltermék és beruházásicikk-behozatalból, s ezen felül bőven kiegészíti kínálatát végtermék-importtal is. Ha a nemzetgazdaság "szimbiózis mutatója" export-oldalon a 40 és 50% között van, importoldalon ez gyakorlatilag 100%. Ha számításba vesszük az ésszerű importkiváltási lehetőségeket, ez a totális függés

¹ vö. "Gazdasági integráció és gazdasági stratégia" c. könyvem (KJK.1976) 58.old.1. ábrával!

akkor sem csökken - az importelemzések arra mutatnak, hogy minden ÁKM-négyzetben maradnak nélkülözhetetlen importtétel.

Értelemszerűen, a nemzetközi kapcsolódások milyensége - vagyis az indukált és transzformált előnyök és veszteségek eredője² így, a magyar adatokhoz hasonló intenzitással nyitott gazdaság egészének működési biztonságát és hatékonyságát csaknem teljes mértékben meghatározza. A nemzetgazdaság, mint rendszer nyitottsága éppen azt jelenti, hogy a belső folyamatok hatékonysága csak akkor kulminál a gazdaság egészének hatékony működésében, ha azokat a külső gazdasági környezet mintegy "jóváhagyja". Ez akkor is érvényesül - noha időbeni késleltetéssel - ha a gazdaság kereskedelempolitikailag nem nyitott, azaz kemény protekcionizmus jellemzi a bel- és külpiac kapcsolódási módját.

Ahhoz, hogy ezt a megfontolást még kézzelfoghatóbbá tegyük, valamit pontosítanunk kell a "külpiac", "nemzetközi gazdasági környezet" értelmezésén. Ez ugyanis nem egy tartály, amelybe a hazai gazdaság bele van lógatva valami madzagon, hanem egy önmagában is heterogén közeg: különböző térerősségű erőterek folytonosan változó arculatú rendszere, de a hazai "békeperspektívából" nézve is egy egyszerű közeg, mivel a nemzetgazdaság kapcsolatainak intenzitása a világgazdaság (-piac) egyes szereplőivel nem egyforma erős. Ez igaz a termékvilág különböző szegmenseire csakúgy, mint a különböző nemzeti és nemzetközi erőközpontokra, valamint a gazdaság különbö-

² Indukált előnyöknek nevezem azokat a hatékonyság-növekedéseket, amelyek a nemzeti teljesítményben annak köszönhetik a keletkezésüket, hogy a gazdaságii kedvezően használta ki a munkamegosztásból adódó lehetőségeket, vagyis a tömegtermelésben, a hazainál hatékonyabb technika transzferében és a kedvező szerkezetváltozásokban rejlő tartalékokat. Transzferált előnyöknek nevezem a nemzetközi piacon való működésnek azokat a sikereit, amelyek nyomán más országban megtermelt jövedelem csapódik le a nemzetgazdaságban (terms of trade-nyereségek, kamat, profit, hazautalt munkabér, royalty stb.) A kérdésről bővebben: Kozma F.: Külgazdasági Stratégia BKE Külgazd. Tanszék jegyzete 1992. (Kézirat)

ző vetületeire (kereskedelem, túrizmus, szállítás-hírközlés, bankok stb. stb.). Magyarország számára tehát nem "világpiac", vagy "nemzetközi gazdasági környezet" létezik, hanem egyfelől egy, az adott időperiódusban realitásként tudomásulveendő **erővonal-rendszer**, amelyben az országnak meghatározott helye van, s ennél fogva meghatározott erőhatásoknak van kitéve, másfelől van egy konkrét **árupiac**, a maga keresletével, kínálatával és versenyviszonyaival meg oligopoliumaival, egy konkrét **pénz- és tőkepiac**, az ahhoz kialakult viszonyokkal és annak kialakult kondícióival, valamint egy adott **termelési-tényező-piac**, amelynek feltételeihez ugyancsak igazodnunk kell, vagy legalábbis számítani velük. Minél kisebb és fejletlenebb egy gazdaság, és minél rosszabb állapotban leledzik, annál kevésbé számíthat arra, hogy e konkrét külgazdasági környezet viszonyaira aktív hatást gyakorolhat.

Az alábbi eszmefuttatásban e bonyolult konkrét külgazdasági környezeti "hatás-nyalábból" egyet emelek ki: a világgazdasági centrumok által meghatározott erővonal-rendszert. A magyar gazdaságpolitika mozgási lehetőségeit egy olyan gravitációs térben próbálom meg behatárolni, amelyet alapvetően a három nagy világgazdasági centrum Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia erőviszonyai határoznak meg. Megvizsgálom, hogy mennyire felkészült a magyar gazdaság e hárompólusú gravitációs térben való **olyan** mozgásra, amelyből a magyar gazdaság számára pótlólagos fejlődési erőforrások jönnek ki. Továbbá megvizsgálom, hogy milyen "helyértéke" van, illetve lehetséges a magyar gazdaságnak e centrumok számára, valamint a centrum által determinált világ-értékrend keretei között mozgó egyéb nemzetgazdaságok, mint potenciális partnerek számára.

A gondolatmenetet a nemzetközi politikában és a világgazdasági jelenségek, adat-nagyságrendek legfontosabbjaiban járatos olvasó hátér-tudására méreteztem: vagyis eltekintek a hivatkozott jelenségek adatszerű biztosításától. Ezzel tömörebbé teszem a szöveget és nyomon követhetőbbé a mondanivalóm logikáját. Meggyőződésem, hogy

az adott esetben ez többet ér, mint a már nagyjából ismert szám-összefüggések újra-rendszerezése és felvonultatása, valamint a meglévő információk újabb adalékokkal való kiegészítése.

1. A magyar külgazdasági kapcsolatrendszer stratégiai horderejű feszültségei, sebezhetőségi pontjai

A kapcsolatrendszer három alapvető vetületét teszem górcső alá az áruk és szolgáltatások forgalmát, azaz a szélesebb értelemben vett kereskedelmet, tőkekapcsolatokat, vagyis az eladósodást és a működőtőke-transzferet, végül az integrációs lehetőségeket.

1.1 A kereskedelem

Bármely ország külkereskedelmi kapcsolatrendszere akkor nevezhető szerencsének, ha az általa piacra vitt áruk és szolgáltatások versenyképesek (vagyis a kialakult nemzetközi piaci árakon eladva azokat, s az értük kapott valutát egy reális árfolyamon hazai pénzre átváltva az üzletből akkora haszon származik, amely lehetővé teszi az eladó (termelő) normális ütemű bővített újratermelését), továbbá, ha a lebonyolított forgalom egésze legalábbis nem rontja az exportáló-importáló nemzetgazdaság határfokát. (Vagyis, ha a gazdaságnak indukált és/vagy transzferált előnyei származnak a kapcsolatrendszerből.) Az előbbi a kereskedelem mikroökonómiai értelemben vett "rezonja", az utóbbi a makroökonómiai "rezon".

1.1.1 A magyar gazdaság versenyképessége a nemzetközi piacokon, a tapasztalatok szerint **alacsony**. Ennek vannak **elháríthatatlan** és **elhárítható** komponensei³ vannak tisztán gazdaságinak

³ Azt, hogy valami elhárítható-e, vagy sem, két alaptényező függvényében tanácsos szemlélni: (a) az adott stratégiai időhorizontban - azaz mintegy 15-20 év alatt lehet-e tenni valami gyökeres hatású intézkedést ellene; (b) a nemzetgazdaság - ugyan-

mondható, és olyan jellegű komponensei, amelyek háttérben a gazdasági okokon súlyos történelmi, politikai és társadalmi tényezők is meghúzódnak. Ez utóbbiak nem egyszer a tisztán gazdasági látószögéből nézve "elháríthatatlanoknak" tűnnek, valójában komplexen politikai kezeléssel elháríthatók, vagy legalábbis enyhíthetők. Az alacsony versenyképesség összes okainak részletes elemzése messze túlmutat a jelen gondolatmenet terjedelmi határain: csak néhány alapvető összetevőt emelek ki: igyekszem koncentrálni azokra, amelyek a gazdaság mai, válságos helyzetének megértése szempontjából előtérben állnak.

- A.) A magyar gazdaság - minden egyéb tényezőtől függetlenül - eleve drágán hozza létre exportálható árualapjának zömét azért, mert az importált energiát és egyéb nyersanyagokat marginális árszinten vásárolja, a hazai származásúak közül a szénenergiát pedig még ennél is drágábban termeli meg, amennyiben az energia- és anyagimportot agrárexporttal ellentételezi, a nemzetközi piaci agráröllő következtében a beszerzési reálár a marginális szint fölé emelkedik.
- B.) A fajlagos elevenmunka-költség (bár reálértéke, plusz a kiegészítő jövedelmek és juttatások reálértéke együttesen, vállalati, kommunális és állami szinten kumulálva egyaránt! (nem áll arányban a gazdaság hatékonyságával: az elevenmunka-költség a világpiaci árakban elismert szinthez képest nem annyival alacsonyabb mint amennyivel a hazai munka hatékonysága alacsonyabb annál, ami a nemzetközi piaci árszintben rentábilisnak

csak hosszú távon számbavett - felhalmozókéességét figyelembevéve reális-e a korrekcióval számolni. Egyszerű példa: bármilyen kiváló üzlet legyen is műholdakat orbitális pályára juttatni, Magyarország műszaki felkészültsége a belátható jövőben erre nem lesz elég, és ha netán elég is lenne, az országnak mindig lesz fontosabb beruházási célja, mint egy magyar "Cap Canaveral", vagy "Bajkonur" felépítése - ha egyáltalán lesz forrása egy hasonló volumenű beruházás céljaira.

van elismerve. Vagyis a hazai (vertikálisan kumulált) elevenmunka ráfordítási szinthez képest az ugyancsak vertikálisan kumulált termelékenységi szint alacsony: az export-rentabilitás egy részét "megeszi" a bérköltség, a vállalati szociális-kulturális költség és a társadalmi nívón jelentkező szociális-kulturális kiadás. Ez annál is szomorúbb, mivel az elevenmunka-költségek ma már a lakosság igen jelentős részénél (becslésem szerint mintegy 1/3-ánál!) a munkaerő egyszerű újratermelését sem fedezik, egy másik részénél (valószínűleg több, mint egy harmadánál!) pedig éppen csak az egyszerű újratermeléshez elegendők. Az ország nemzetközi gazdasági kapcsolatai tehát "nem hagyják jóvá" a lakosság mai, az európai életvitel peremén mozgó fogyasztási szintjét sem.

C.) A gazdálkodó szektor túlnyomó része által használt technikai apparátus egyfelől eleve a Centrum 15-25 évvel ezelőtti szintjén képviseli, azaz elmaradott, másfelől jóval "összedobáltabb", mint ami elviselhető volna, azaz a korszerűbb elemei is alacsony hatásfokkal hasznosulnak, és végül mintegy tíz éve alig voltak karbantartva, felújítva, ezért igen leromlott állapotban leledzenek. A termelőeszköz-park leromlott állaga, alacsony fokú egyenszilárdsága és elavultsága negatív visszacsatolási viszonyban van az eleven munka alacsony hatékonyságával. Egymást erősítő **degradációs** folyamatot eredményeznek: ez hat az árumínőségre és a költségszintre egyaránt.

D.) A gazdaság makro- és mikroszerkezete egy, a mai nemzetközi piac igényeitől nagy mértékben **eltérő paradigma** alapján lett kialakítva: az ágazati arányok, termékszerkezetek, választék, termékminőségi fokozatok stb. stb., kiformalódásának alapelve (hazai viszonylatban) kisebb mértékben a honvédelmi követelmények kielégítése, **nagyobb mértékben** pedig a viszonylag kiegyenlített jövedelemszintek által meghatározott "általános tisztas szegénység", vagy "általános szerény jólét"

keresleti következménye volt. Ez nem csak a belső piac impulzusa volt, hanem a KGST-é is, vagyis a teljes kereslet mintegy 3/4-ét jellemezte. A Centrumok teljesítmény-lehetőségei és keresleti igényei, valamint szerkezete által meghatározott nemzetközi piacokon e paradigma által irányított hazai kínálat, vagy egyáltalán nem találkozik kereslettel, vagy csak súlyos **diszázsíóval** ("külvárosi kiárusítási szinten?") találkozik valamiféle **marginális** kereslettel. Ez a körülmény automatikusan besorolja a magyar árukínálat zömét a nemzetközi piacok "csúcs-tartalék" szállítói közé. Az export-szektor oroszánrésze olyan kapacitásként működik, amely a **kunjunktúrának kizárólag a csúcán** képes nagyobb tömegben eladni, **kizárólag a legalacsonyabb keresleti igényű** vásárló publikumnak, és így is eleve engedményes árakon. Vagyis a hazai termelés beépülése (?) a nemzetközi munkamegosztásba "Harmadik Világ-típusú" és e minőségében is a kevésbé "előkelő" pozíciójuk között figurál. (Ez a megállapítás némileg magyarázza a B-pontban elmondottakat. Termelőapparátusunk "szocialista" felépítésének következtében exportkínálatunk kiváltja a modern világpiac "immunreakcióit": ez a végletekig lenyomja az értékesítési kondíciókat, így a "szerényen-európai" szintű elevenmunkaköltség reménytelenül magasnak bizonyul!)

E.) Az előbbi (D) speciális esetben: abban az esetben, ha a hazai árukínálat az európai keresletnek valamilyen igényesebb szinten megfelelő termékkel jelentkezik, fellép az "outsider-ségi effektus", a vevőnek nincs bizalma áruink iránt, a konkurens pedig könnyűszerrel veti ki a magyar exportőrt a nyereségből, mivel goodwill-je, bevezetettsége, marketing-költség lehetőségei, piacismerete stb. olyan előnyök, amelyekkel **szembeszállni**, úgy szólván soha sem lehet, a **megalkuvás** (alkatrész-beépítés, franchising, kooperáció, árengedmény stb.) pedig akkora haszon-áldozatokkal jár, ami csaknem arra a szintre szorítja le az ügylet vállalati és/vagy nemzetgazdsági rentabilitását, mintha a

külpiacra a legkevésbé szofisztikált termékkel (nyersanyaggal, egyszeri durva-feldolgozáson átment termékkel) jelentünk volna meg.

F.) Az e sorban utolsóként említett versenyképességi csapda a jövedelemelvonásé. A magyar állam **kénytelen** a vállalkozásoknál képződő tiszta jövedelmek **nagy részét** elvonni: egyfelől e szinten jelentkezik az élőkommunka-költség egy jelentős hányada is, másfelől a relative alacsony hatékonyságú termelés nemzetgazdasági szintű "rezsije" (védelem, közrend, adminisztráció, infrastruktúra fenntartása stb. stb.) nem annyival kisebb, mint amennyivel a hatékonyság alacsonyabb (a szegény országnak drága az állama!), végül az állam nyakában van az ország 23,5 milliárdnyi külföldi adósságának kezelési költsége is. Az állam tehát - legalábbis a mai konstrukcióban - rá van kényszerítve arra, hogy "lenyúzza azt a birkát, amelyet nyírnia volna tulajdonképpen érdemes". Ezzel a költségvetés egyrészt alacsony rentabilitást kényszerít a vállalatra,⁴ oroszlánrészét, és jobb esetben állami rendelkezésű megtakarítássá változtatja azt - azaz lepuhitja, Kornai kifejezésével élve, a költségvetési korlátját - rosszabb esetben folyó felhasználássá változtatja, vagyis elkölti, és nem hoz ki belőle sem mennyiségi, sem minőségi expanziót.

A felsoroltak egyike sem hárítható el a taktikai időhorizonton belül, sőt, egy **intakt**, maradéktalanul működőképes magyar gazdaságnak egy stratégiai időszak nem is volna elég jelentős enyhítésükhöz. A **mai**, igencsak leromlott, lebénított és széteső szituációban úgyszólván semmi remény nincs arra, hogy a gazdaság érzékelhetően növelje **mai** külpiacain versenyképességét. (Ne felejtsük el, a mintegy két évtizeddel ezelőtti magyar külkereskedelem csak annak köszönhetően tudott

⁴ Az merő absztrakció - mintha csak az adóhatóság ön-lelkismeret megnyugtató végeztetése volna ki - miszerint a gazdaság alanyainak döntéseit a bruttó jövedelem vezérelné.

profitot kimutatni, hogy forgalmának felét egy védett közegben, kedvező körülmények között bonyolította le, s ez 'rezsihordozóként' is szerepelt egyben a másik felének a nagy-konjunktúra körülményei között is elég mostoha értékesülési feltételeihez. A világgazdasági paradigmaváltásnak a KGST-együttműködésbe való bekúszása, s a KGST haldoklásának kiteljesedése lassan ezt a kedvező helyzetet felmorzsolta!)

1.1.2. Nem lehet sokkal derűsebb képet festeni a külkereskedelem országos hatásfokot öregbítő szerepéről sem. A transzferált jövedelmek tekintetében egyértelmű a helyzet: (a) az 1974 óta folyamatosan jelentkező cserearányromlás, tetézzve az évtizedek óta makacsul élő, súlyos agrárrollóval, valamint a KGST utolsó évtizedében kialakult "kényszerhitelezéssel" becslésem szerint mintegy 1/10-ével kurtítja meg az ország mindenkori GDP-jét. A becslés az 1980-as évek derekán készült, azóta jelentősen romlott a helyzet. (A külföldi adósság további 5-6%-ot húz ki évente az országból. A tőkebefektetők által repatriált profit volumene egyelőre még nem jelentős (mintegy $50 \cdot 10^6$ \$), de ha a tőkebehozatal karaktere nem változik rövidesen az ország érdekei javára néhány éven belül elérhető az az állapot, amely szerint az évente betóduló befektetés összege elmarad a repatriált profit tömegével szemben - aminek ugyebár, "a fele sem tréfa". Még abban sem lehetünk biztosak, hogy a munkabér-átutalások szaldója pozitív lenne: a Magyarországon dolgozó külföldiek - a környező országokból érkezők kivételével - elég magas keresetűek, és feltehető, hogy bérük nagy részét nem Magyarországon költik el. A tőlünk külföldre áramló munkavállalók egy része véglegesen, vagy legalábbis hosszabb időre rendelkezik be külföldön és nem, vagy csak igen keveset utal haza; más részük vagy kevésbé szofisztikált munkát végez, alacsony a keresete, vagy magasan kvalifikált szakember, de "néger"-színterületen fizetik meg.

Végeredményben alappal feltételezhető, hogy az országból nettó jövedelemkiszívás megy végbe, még akkor is, ha (némi, elméletileg

megerőszkolt "sminkelésképpen") a mérleg ellenkező oldalára odaállítjuk az országba beáramló tőkét is. Ez a jövedelemkiszívás mindenképpen jelentősen csorbitja az ország felhalmozóképességét. Még akkor is, ha csak a (stock-jellegű beáramlásokkal korrigált) egyenleget vesszük figyelembe: a **transzferált**, idegen eredetű tőkebe-ruházásnak ui. az a hátránya a hazai eredetűvel szemben, hogy a hazaitól szükségképpen eltérő optimum-mozgatórugók alapján tevékenykedik és igen erős pozíciójú gazdaságpolitika képes csak arra, hogy jelentős befolyást gyakoroljon pályájára. A beáramló tőkét tehát csak erős megszorításokkal lehet a hazai felhalmozást kárpótló tényezőkként a jövedelemkiáramlás ellentételeként kezelni.⁵ A bruttó jövedelemkiáramlás pedig katasztrófális méretű: nagysága nem járhat messze a nemzeti felhalmozás (GDP 19%-a) nagyságától. **Vagyis a transzferált jövedelemvesztés önmagában elégséges magyarázata a nemzetgazdaság "takaréklángra" állásának.**

Az indukált jövedelmeket tekintve méginkább a tapasztalati ítéletalkotásra - vagyis hipotézisekre - vagyunk szorulva. A magyar gazdaságpolitika sohasem volt híres arról, hogy kikristályosított, megalapozott, szilárd **műszaki-fejlesztési stratégiát** mondhatott volna magáénak (szemben pl. a piacgazdaság olyan fellegvéraival, mint Franciaország, Japán, NSZK, vagy a feltörekvő Dél-Korea, Tajvan!). Az országba beáramló technika milyensége, színvonala, allokálása inkább volt ad hoc döntések, lobbyzási eredmények stb., mintsem mikro- és makroökonómiai megfontolások gyümölcse. Az állami és szövetkezeti vállalatok - saját rendelkezésű felhalmozható tőke krónikus hiányában - folyamatosan lyukakat tömtek és tüzeket oltogattak a korszerű technika behozatallal is. Még leginkább a központi ál-

5 Más a helyzet akkor, ha a betóduló tőke (a) tényleges tőkeemelést jelent a hazai gazdálkodó szféra számára; (b) ha a hazainál nagyságrendekkel magasabb technikát honosít meg és (c), ha a hazai termelés eredményeit "magával sodorja" külf piacokra. Hogy ezen a téren milyen kép alakult ki máig, egy későbbi fejezetben fogom tárgyalni.

lami programok keretében lebonyolított beruházások voltak abban a helyzetben, hogy a korszerű technológia többé-kevésbé konzisztens rendszereit valósítsák meg, ám ez sem ment akadály nélkül. Egyfelől a rendelkezésükre álló pénzüsszegeket folyamatosan **nyírbálták**, másfelől a minél nagyobb kapacitás létrehozása érdekében keresletük eltolódott a kisebb devizaösszegért megvásárolható berendezések felé - hogy azokból **többet** vehessenek -, végül érzékelhetően működött egy "láthatatlan kéz", amely, a COCOM-tilalmak önkéntes és nem legalizált megsokszorozásaként, a magyar vásárlók elé az **életgörbéjük hanyatló szakasza** felé menetelő technikát "rakta a pultra". Azt, úgy gondolom, nem szükséges részleteznem, hogy a **KGST-piacon hozzáférhető technológiák importja** nem volt alkalmas arra, hogy jelentősen emelje a beruházó vállalat munkájának határfokát. Vagyis a technológia-import **hazai hatékonyságemelő (indukciós) hatása** nem volt kielégítő, még a megvalósított import szerkezetében a gépek, berendezések és szellemi termékek importja csak az 1970-es évek elején, és csak néhány évig érte el a 12%-os súlyt - ami az akkori KGST-országokhoz viszonyítva is rekord-alacsonyságú volt. Elmondhatjuk tehát, hogy a **korszerű technika transferjének eszközével Magyarországon igencsak kevés többlet hatékonyság indukálódott**. Külgazdasági átorientálódásunk óta ez a tendencia nem látszik megfordulni.

A közelmúltban némileg kedvezőbb volt a helyzet a **tömegtermelési extraprofit (economies of scale)** tekintetében, figyelemmel egyfelől a KGST-rendelések nagy volumenére, másfelől a rubel kiadást dollár bevétellé "átvarázsoló" alapanyagexport jelentős mennyiségi adataira. Ezeknek azonban megvolt az ellensúlyozó tendenciája is: gondoljunk a KGST-megrendelésekre alapozódó olyan szállításokra, amelyek az optimális kapacitások mértékeihez képest kis tételeknek számítottak, de fontos elemei voltak az ország energia- és alapanyagellátását biztosító kereskedelmi egyezményeknek (magyarán: szovjet hiányhelyzetet enyhítettek!). Ezek azonban nem rontották le a valóban nagy szállítások termelékenységnövelő hatását. A KGST kimúlásával ez a helyzet, mint a magyar külgazdasági kapcsolatok

alapeleme - megszűnt. A külkereskedelem révén hozzájutható skála-hozadék tömege erősen összezsugorodott: ami **önmagában** nem volna baj - a tömegtermelésre alapozó külgazdaságpolitika amúgy sem a kis országok karakterisztikája - csak éppen nincs mivel helyettesíteni.

A leghátborzongatóbb a magyar export **szerkezeti sorvadása**. A gépek, műszerek, elektronikai, finomvegyipari termékek aránya exportunkon belül nagyságrenddel esett vissza, az agrártermékeké maradt magas szinten, a (most már dollárért beszerzett nyerstermékekre alapozódó) primér feldolgozott cikkeké úgyszintén, s ami elfoglalja a szofisztikált iparágak termékeinek helyében keletkezett vákuumot, az a könnyűipari és mindenféle vegyesipari **bérmunka**. Ez az exportszerkezeti torzulás részben követi, részben indukálja a termelési szerkezetben bekövetkező degradációt. Mindez arra mutat, hogy a magyar export szerkezete a **komparatív veszteségszerzés** irányában mozdult el. **Alapos okunk van feltételezni, hogy a magyar külkereskedelem jelentős komparatív veszteséget könyvelhet el** máris: vagyis tömegével exportál olyan cikkeket, amelyeknek a hazai hatékonysága alacsonyabb a nemzeti átlagnál, és tömegével importál olyanokat, amelyek hazai megtermelése növelné a magyar nemzeti munka hatékonyságát. Amennyiben ez a helyzet mezo- és makrostrukturává jégeseedik, stratégiai léptékben is veszteségforrásává válik a nemzetgazdaságnak. Magyarán: olyan szerkezeti torzuláshoz vezet, amelynek kedvezőtlen hatásai nemzedéknyi időre kiküszöbölhetetlen veszteségeket okoznak az országnak.

Összefoglalva: a gazdaság mai külkapcsolatrendszere legalábbis **nem növeli** a működés hatékonyságát. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy a jövedelemkiáramlason és a komparatív veszteségeken keresztül csökkenti azt. Ez egyértelmű azzal, hogy a gazdaság kereskedelmileg túl nyitott. Az export, GDP és az import, felhasználás arányok mintegy 5-10 százalékponttal való csökkentése, mintegy 5-7 év időtartamra, a nemzeti munka hatásfokát csökkentő (kényszer-)export helyettesítése a (megalapozatlan) importot helyettesítő hazai piaci ter-

meléssel alkalmas volna arra, hogy mintegy 3-4 százalékponttal növelje a GDP-t. Ezt a középtávú manővert látszik alátámasztani a jelenlegi magyar exportszerkezet szempontjából makacsul kedvezőtlen irányban mozgó cserearány-rendszer is. A külgazdasági nyitottság **ideiglenes és erősen szelektív** mérséklését persze össze kell kötni egy konzekvens fejlesztési és belső szerkezeti stratégiával, valamint a külgazdaságpolitika többi szegmensének e célhoz való igazításával. Más alternatíva nem látszik: a mai külkereskedelmi szerkezet negatív visszacsatolási folyamatok epicentrumává kezd válni: ahhoz, hogy látszatrentabilitását meg lehessen tartani - inflációgerjesztő lépések sorozata szüükséges, ami összekavarja a hazai termelést és csődhullámokat gerjeszt: a termelés degradációja tovább rombolja a külkereskedelem rentabilitását, ami újabb termelési szerkezet-rombolásba torkollik.

1.1.3. A külpiacokhoz való kapcsolódás egésze fokozatos átépítésre szorul. Nagyobb távlatban megítélendő: számítani kell-e az agráröllő fennmaradásával. Amennyiben igen: a nem különösebben speciális agrárcikkek exportját hosszútávú, körültekintően megalkotott menetrend alapján erősen csökkenteni kell. Helyébe egyfelől a speciális, minőségi termékfajtákét lehet állítani (számolva persze azzal, hogy ennek devizahozama csak egy töredéke lesz a kikapcsolt tömegcikkének!), részben pedig az élelmiszer-gazdasági technikáét és know-how-ét. Vagyis olyan ipari és szellemi profitot, amelynek háttérében a fejlett magyar élelmiszer-gazdasági kultúra áll. Persze arra is számítani kell, hogy a speciális magyar agrártermékek, felszerelések, rendszerek know-how exportjából nyerhető összesített devizabevétel volumene kisebb lesz, mint a gabonából, élőállatból, almából, tömeg-konzervekből és hordós borból összekombinált mai magyar agrár-export bevétele - legfeljebb a fajlagos (1 \$-ra jutó) forintköltsége lesz a töredéke a mainak, vagyis a jövedelemtermelő képessége lesz sokkal nagyobb. Ha az agrár-export mérséklődésével keletkezett vákuumot mással, mint kommersz hengereltáruval, PVC-porral, timfölddel és ruházati ipari bárnunkával nem lehet kitölteni - akkor nem érdemes hozzáfogni. Az agráröllő nyugét tehát nem egyszerűen az agrár-export mérséklésével

lehet leráznunk, hanem az egész exportszerkezet szofisztikáltabbá tételével. Más szóval: ha nem tudjuk elérni, hogy mezőgazdasági feltételeink után **különbözeti földjáradék** bevételeink legyenek, akkor arra kell törekednünk, hogy a lakosság találékonyságát, innovációs készségét, szakértelmét vigyük piacra, s ezért olyan bevételeink keletkezzenek, amelyek részben **“agyjáradékból”**, részben a **magas szakképzettségű kivitelező munka** értékének elismeréséből eredeztetnek.

Továbbá, számot kell vetnünk a gazdaság **szervi tőkehiányával** is. Vitális érdekünk olyan exportszerkezetet kialakítani, amelyben dominálnak a nemzeti átlagnál kevésbé beruházás-(állótőke-) igényes technológiák termékei, importunkkal pedig tanácsos minél több magas fajlagos beruházásigényű technológia kiváltása. A külföldi működőtőke beengedését szabályozó politikának is ez kell, hogy egyik (kimondott, vagy csak csendben figyelembevett) szempontja legyen. Képletesen szólva: ha a cementgyárakat eladjuk a külföldi cégeknek, a vételárat orvosi műszergyártásba, vagy gyógyszeriparba célszerű fektetnünk. Egyelőre fordított a helyzet: olyan az exportszerkezetünk, szemben az importéval, hogy nálunk négyszer-öttször nagyobb folyó jövedelemtermelő képességű és hétszer-nyolcször nagyobb vagyonnal rendelkező (mindegyik egy főre eső érték!) partnereink tetemes beruházást takarítanak meg segítségünkkel: vagyis mi ruháztunk be helyettük, s ami kevés működőtőkét behoznak az országba, azt is a legkevésbé beruházásigényes, gyors megtérülésű területekre koncentrálják.

Végül, alapvető érdekünk fűződik ahhoz is, hogy gyorsuljon meg a **szellemi termékek** beáramlása az országba: korszerű berendezések, licencek, know-how stb. stb. formájában, ám ez is központilag átgondolt fejlesztéspolitika által vezérelve. A beáramló tudásnak ugyanis nem az a haszna, hogy hazai fejlesztési erőfeszítéseket pótol, tesz feleslegessé - ebben az esetben ui. az információk beáramlása nem motorként működik, hanem a medve orrába fűzött lácként. A beáramló tudás akkor szolgál nemzeti érdeket, ha azt a hazai innovációs folyamatok meggyorsítására, kiegészítésére szánják, és azokra a pontokra

terelik, amelyek a gazdaság előrehaladása szempontjából a legígérete-
sebbek. Ezt a szempontot nem csak az információ vásárlásoknál volna
célszerű érvényre juttatni, hanem megkövetelni a beáramló külföldi
működő tőkétől is.

Csak ilyen módon remélhető, hogy néhány évtizeden belül meg-
szűnik a kényszere annak, hogy a hazai munka alacsonyabb intel-
lektuális kategóriái alkossák devizabevételeink első számú bázisát,
valamint annak, hogy a nemzeti piacokon elért fajlagos bevételi szint
még ezen olcsó munkaerejű rétegnek se biztosítsa a munkaerő normá-
lis újratermelésének feltételeit.

Továbbá. Csak ilyen meggondolásokra támaszkodó külgazdasági
kapcsolatrendszer biztosíthatja azt, hogy fokozatosan csökkenjen a
magyar gazdaság külgazdasági sebezhetősége: konjunktúraérzékeny-
sége, egyensúlyvesztésre való hajlamossága, a terms of trade kedvezőt-
len változásainak való kitettsége és heves reagálása minden ilyen
irányú változásra stb. stb.

1.2 Az eladósodás

A magyar gazdaság azon anatómiai és fiziológiai gyengeségei,
amelyek 1973 után az adósrabszolgaságba való belesodródást eredmé-
nyezték, már az olajárrobbanások előtt is léteztek, csak éppen látens
formában: a KGST-”őzompajzs” és a piacgazdaságok világkonjunk-
túrája egyaránt lehetővé tették a magyar külpiazi expanziót: sőt, a ru-
bel-dollár konverzióra való berendezkedésen keresztül lehetőség
nyílt a két piacra való támaszkodás meglovagolására is. Aztán, a
hirtelen bekövetkezett, mintegy 20%-nyi cserearányromlás ellensú-
lyozására 1974-1978 között kb. $3\cdot 4\cdot 10^{12}$ \$ többletforrást kellett
bevonni, amit jószerével a termelőapparátus működtetéséhez szüksé-
ges anyagok és féltermékek vásárlására fordítottak. A rubel-dollár
konverzió nagy arányai miatt ez az eladósodás a KGST-import
fenntartásának is elsőrendű feltétele volt. Mivel a forrásbeáramlás nem

hozott magával technológiai generációváltást - a hitelek visszafizetésének anyagi előfeltételei nem jöttek létre.⁶ Ez a 3-4 milliárdnyi "ös-adósság" hizott fel mára 23,5 milliárdnyira, s vált a gazdaság egy fő kivéreztetőjévé.

Az adósságnak a magyar gazdaságra gyakorolt bomlasztó és degradáló hatása azonban nem elsősorban a volumenében van, hanem a visszafizetelenségében. Ez az, ami folyamatos újabb hitel akvizícióra kényszeríti az országot a "jó adós" imázsának görcsös fenntartása végett; ez az, amely belekergeti a kormányzatokat a nemzetközi pénzügyi szervekkel való - mind megalapozóbb feltételű - kompromisszumokba. A magyar gazdaságpolitika alapvető ügyei fölötti döntések súlypontja mindinkább az ország határain kívülre helyeződik, nem a magyar nemzetgazdaság hosszú távú érdekei azok, amelyek determinálják a döntéseket, hanem a hitelezőké, pontosabban a kivéreztetés folyamatos, zavartalan menetének biztosításáé.

Az 1980-as évtizedben valószínűleg még lett volna lehetőség arra, hogy a gazdaság fokozatosan kiszabadítsa a tagjait a polip halálos szorításából. Akkor - többirányú tévedések eredményeképpen⁷ a gazdaságpolitika nem szánta el magát erre.

⁶ Ezt nem egészen jó lelkiismerettel írom le. Ha ti. - tegyük fel - az akkori gazdaságpolitika a felvett hiteleket az utolsó centig modernizációra költi el - még mindig fennáll egyfelől a veszély, hogy a modernizáció csökkent hatásokkal hasznosul az eltérő paradigma alapján kiépült és különben is alacsonyabb fejlettségű gazdaságban, másfelől szükségszerűen fellépett volna az "outsiderségi szindróma" is - vagyis a modern termékekre a nyugati piac éppúgy nem lett volna tömeges vevő, mint a meglévőkre. Annyi azonban igaz a megállapításból, hogy egy okosan kialakított modernizációs stratégia - különösen akkor, ha az összehangolt az integrációs partnerek ugyancsak okosan kialakított modernizációs stratégiáival - igencsak megkönnyítette volna az eladósodás elviselését, és egy későbbi időpontban, a felszámolását is.

⁷ Az egyik tévedés az volt, hogy az "eladósítás" hátterében nem áll a gazdaság szisztematikus lehetetlenítésének szándéka. A másik, hogy a lakosság nem viselne

Az 1990-es évek dereka felé közeledő Magyarország azonban már nincs abban a helyzetben, hogy belátható időn belül érdemi lépéseket tehessen adósságrabszolgájának likviditására. Ha jelképet kellene választani a ma Magyarországa számára, én a Laokoon-szoborra szavaznék.

Ez viszont igencsak megkérdőjelezi minden nemzeti gazdaságstratégia realitását. Bármilyen gazdasági felemelkedési terv csak akkor bír szemernyi megvalósulási lehetőséggel, ha az elnyeri a hitelezők érdekeit képviselő nemzeti pénzügyi szervek jóváhagyását - ami persze nincs fizikai erőszak alkalmazásának fenyegetése alatt, nem is szükséges: elég az IMF-hitelek folyósításának beszüntetésének kilátásba helyezése arra az esetre, ha a gazdaságpolitika valamit nem a hitelezők szája íze szerint csinál. Márpedig a hitelezők nem abban érdekeltek, hogy visszakapják a 23,5 milliárd dollárjukat - ez nekik "quantité negligeeable" - hanem abban, hogy a magyar gazdaságpolitika ezen összegnél fogva folyamatos függésben legyen tartva és a kivézetése rendben történjék.⁸ Azt sem lehetne állítani, hogy a hitelezők egy degradált, elnyomorodott Magyarországon volnának érdekelve - ám az ellenkezője sem igaz. A világpiacon Centrumok számára Magyarország gazdasági állapota teljesen közömbös. Nekik minden elképzelhető variánsra van scenariójuk az asztalfiókban: tudnak együttműködni

el néhány évig egy szigorúbb gazdálkodást, akár fogyasztási szintje rovására is. A harmadik tévedés pedig az volt, hogy az eladósodást kizárólag belső és nemzetközi pénzügyi manőverezéssel meg lehet oldani, nem szükségeltetik hozzá egy átfogó, a fejlesztési és külgazdasági mozgásokat erősen szelektív módon megközelítő gazdaságstratégia. Ez annál is meglepőbb, mivel ilyen stratégia első tervei 1977-ben már rendelkezésre álltak. Aztán - a monetáris és fiskális eszköztár rövidtávú mozgatózásában vakon hívók nyomására - ez a komplex stratégia le lett söpörve az asztalról, még mielőtt a megvalósítása érdemben elkezdődhetett volna.

⁸ Tévedés ne essék: nem Magyarország ellen szölt sátáni összeesküvésről van szó, hanem a most kibontakozó - a XX. sz. közepén összeomlott felváltó - világtendőről. Az csak természetes, hogy éppen Magyarország kedvéért nem hoznak létre veszélyes kivételezési precedenst. Semmiféle érdekük nem fűződik hozzá.

egy magasan fejlett, virágzó Magyarországgal is és egy bénult, válságban fetregő, degradált Magyarországgal is. Csak egy scenario hiányzik a gyűjteményükből: ti. az, amelyik megszabadítja Magyarországot adósság-függésétől, annak érdekében, hogy az előrerukkoljon a fejlődésben, jólétben és javítsa világgazdasági pozícióját. Aki ilyesmiket remél, az összetéveszti a nemzetközi üzleti világot a Máltai Szeretetszolgálattal.

A nemzetközi pénzügyi szervek - jelesen az IMF - sztenderd követelménye a feléje adós államoktól az adósságszolgálat feltételeinek az elosztási viszonyok módosításán keresztül biztosítása. Ez Magyarország esetében azt jelenti, hogy a lakossági jóléti szint és az állam szociális kiadásai jelentős csökkenése árán kell rentábilissá tenni az exportot, aztán megnövelni azt olyan mértékben, hogy jelentősen meghaladja a liberalizált importot is, s e forrásból biztosítani az adósságszolgálati terhek fizetését és - ha még jut rá - az adóssághalomány enyhítését is. Ugyanakkor az ország adottságaiból eredő feltételek a válságból való kiemelkedésnek éppen ellenkező irányú útját teszik csak reálissá: jövedelemtermelés alacsony voltát a termelékenység-hatékonyság növelésével, a fokozatos szerkezeti és műszaki megújulással ellensúlyozni, és nem a történelmileg elért ("szerényeurópai") életvitelt leszorítani a Közép-Kelet, vagy Belső Ázsia színvonalára felé. Az adott jóléti szinten ugyanis van esélye a teljesítmény növelésének, az elnyomorodás körülményei között pedig nincs esélye a mai - kétségtelenül elégtelen - teljesítmény megtartásának sem. Az "IMF-modell" tehát, legalábbis Közép-Kelet-Európában (gyanúm szerint másutt is!) csak arra jó, hogy negatív visszacsatolásos folyamatokat indítson be - annak a (cinikus?) meggondolásnak a jegyében, hogy a Centrumnak - mint fentebb említettem - alapjában véve mindegy, milyen periférikus gazdaságok alakulnak ki körülötte - neki minden esetre van a saját szempontjából használható illesztetési modellje.

1.3 A nemzetközi piaci illeszkedés lehetséges modelljei

Tulajdonképpen számos, elképzelhető alaphelyzet van - mármint a kis nemzetgazdaság számára:

- a. magasan fejlett szinten beolvadás valamelyik Centrum "magalo-ökonómiai" körébe (európai kis fejlett gazdaságok, Kanada),
- b. szerencsés történelmi szituáció révén abba a helyzetbe kerülés, hogy valamelyik Centrumnak alapvető érdeke fűződik a kis, fejletlen ország **magához emeléséhez**: ilyenformán a "magalo-ökonómiai" körbe való becsatlakozás egyben viharos felfejlődést is jelent (Dél-Korea, Tajvan),
- c. félig szerencsés történelmi szituáció: a Centrum valami (rendszerint politikai-katonai) érdektől vezéreltetve besodorja a fejletlenebb kisországot a maga "sövényén" belülre, de nincs érdekeltisége, vagy forrása a viharos felfejlesztéshez (EK mediterrán tagjai, részben Törökország),
- d. alacsony fejlettségi szinten de facto beintegrálódás egy Centrum vonzáskörébe és elfoglalása annak a (neo-koloniális) pozíciónak, amely "kijár" az országnak (Lomé-i szerződés országai),
- e. kísérlet arra, hogy az ország több Centrum előterébe nagyjából azonos intenzitással helyezkedik el, ezzel növelve politikájának mozgásterét: meg kell jegyezni, hogy ez a variáns inkább a "testesebb" elmaradott országok számára bír realitással (pl. Brazília),
- f. "érdektelenné válás" a Centrumok számára, "elfelejtődés" meg-célzása, egy, az ország számára kedvező (prognosztizált, vagy remélt) világgazdasági szituáció kihívása céljából.

Mindezek reálisak lehetnek, de a választás nem egészen tetszőleges. Egy félig-fejlett, súlyos degradációs pályára sodródott gazdaság pl. ne álmodozzék arról, hogy "fehérruhás szüzek és rezesbanda kíséretében" masírozik be a Centrumba; ugyanez tiszter elemezze végig a nemzetközi gazdasági, politikai és katonai erőviszonyokat és sine ira et studio állapítsa meg, milyen érdekhálózatban milyen pozíciót foglalhat el, mielőtt eufóriába esnék a Centrum érdekelttségét illetően az ő meredek felemelkedési pályára helyezése ügyében. Az a kis, elmaradott gazdaság, amely viszont geopolitikai kulcsponton fekszik, ne képzelje azt, hogy összehúzza magát és láthatatlanná válik: így "dekkolja" ki a számára kedvező nap felvirradását. Magyarán: a kitűzhető stratégia legalább annyira függ az adott ország helyzetétől és a Centrum szándékaitól, mint a gazdaságpolitika "jó vitézi rezolúciójától". Kiszolgáltatott helyzetben nincs más, mint elfogadni a helyzet kínálta lehetőséget, abból kihúzni minden lehető előnyt és az így kiügyeskedett erő-növekedésre alapozva apró lépésekkel előkészíteni egy fokozatos modell-módosítást, netán váltást.

A nemzetgazdaság legnagyobb lehetőségei a saját erejéből kive-rejttékezett fejlesztés területén vannak. Egyfelől - bármilyen erős is a függése a környezetétől - ez az a terület, ahol mégis érdemi lépéseket tehet. Másfelől, az e téren elért eredményei az egyetlen olyan momentum, amely érdemben változtathatja a nemzetközi helyzetét is. Tulajdonképpen minden külgazdaságpolitikai lépést ennek célszerű alárendelnie: elsősorban viszonylati politikáját, de a tőketranszfer, hitelfelvétel, innováció-transzfer stb. politikáját is. Vagyis a saját felemelkedési erőfeszítés - a gazdaságstratégia "conditio sine qua non"-ja. Ha ez hiányzik, bármilyen más lépés nem sokkal többet ér a ráolvasásnál - mégha ezek a lépések önmagukban nézve zseniálisaknak is volnának mondhatók.

1.4 Két közkedvelt "Deus ex machina": a működőtőke-import és az európai integrációhoz való csatlakozás

Sietek leszögezni, hogy egyiküket sem tartom "úri huncutságnak", netán "sátáni praktikának": ellenkezőleg, mindkettőt a maga reális összefüggésében és helyén komoly potenciális hozzájárulásként javasolom értékelni a magyar gazdaság további fejlődési szempontjából. Viszont tragikus következménnyel járhat az, ha **alaptalanul reményeket** fűzünk hozzájuk, netán **átgondolatlanul** visszük bele az országot akár az egyikbe, akár a másikba.⁹

1.4.1. - Ami a **működőtőke - befogadást** illeti, nem szorul részletes bizonyításra, hogy az idült tőkehiánnyal küszködő nemzetgazdaság számára az addicionális beruházási forrás még akkor jól jön, ha tudvalevő, hogy a haszon elhagyja az országot - vagy a vendég-tőke nem járul hozzá a folyamatos felhalmozáshoz. Ezt a jótékony hatást - a kémia szótárából kölcsönzött kifejezéssel **katalizátor**-hatásnak lehet nevezni. A **célirányosan beengedett** és a nemzetgazdaságba ügyesen beaplikált külföldi tőke mintegy **jelenlétével** (tőkenövelő hatásával, műszaki fejlettségével külföldi üzleti kapcsolataival, menedzsment módszerek kisugárzásával stb.) **aktivizálja, hatékonyabbá teszi a**

⁹ Politikai berkekben hajlamosak felkapott jelszavakat panaszként beállítani: rendszerint hisznek is bennük. Akárcsak a félművelt és/vagy lelkiismeretlen vakosok a gyógynövényeiket mindenható erejében. Tévedés ne essék: az általuk használt növények tényleg gyógyító hatásúak, de csak meghatározott betegségekre, meghatározott kifejelettségi fokon, meghatározott adagokban és más, meghatározott gyógymódok társaságában adagolva. Ezzel szemben azokban a könyvecskékben, amelyek mostanában ellepik a piacot, gyakran olvashatjuk, hogy - pl. - a vérehullató fecskéfű jó a reuma ellen, leszedi a szemölcsöket, gyógyítja a női bajokat, akinek szorulása van, annak hasmenést, akinek hasmenése van, annak szorulást okoz és elmulasztja a lelki bánatot is. A működőtőke importról és az "európásodásról" olvasottak és hallottak az ilyen javasasszonyi bölcsességeket idézik fel abban az olvasóban-hallgatóban, akinek a tudatát nem borítja el teljesen a csaverodás.

hazai tőke működését - és ez a hatás nagyobb hazai jövedelmet indukál, mint amekkorát a vendég-tőke "sápként" elmarkol és kivisz az országból. Vigyázat! A beengedett külföldi tőke nem a hazai termelőerők helyett gazdagítja az országot és nem azoktól függetlenül, és nem akármilyen tőke alkalmas erre a katalizátorszerepre. Az a külföldi tőke, amely nem kapcsolódik a hazai vállalkozási szférához, a hazai fejlődés kulcsterületeihez, amelynek működése kicsúszik a hazai gazdálkodás, illetve gazdaságpolitika ellenőrzése, hatása alól, az nem fog fejlődni katalizáló szerepet játszani. Nem azért, mert ő "átkozott imperialista", hanem azért, mert a saját "ösztöneinek" követelését a fogadó ország nem helyezte olyan keretek közé, amelyek biztosítják a fogadó érdekeinek érvényesítését is.¹⁰

Az elmúlt három-négy év során mintegy 4 milliárd dollárnyi működőtőke áramlott be az országba, többnyire idegen kicsi - 1 millió \$-t is alig elérő - adagokban. Az első, feltehető kérdésre, hogy ti. ez sok-e, vagy kevés, sokmindennel lehet válaszolni, csak azzal nem, miszerint más országokba még ennyi se áramlik be. Már csak azért sem, mert két ország minden paramétere különbözik egymástól, tehát a befogadott vendégtőke jelentősége és potenciális hatása még akkor sem ugyanaz, ha történetesen az összegük fillérre megegyeznék. Az azonban érdekes lehet, hogy mekkora összeggel növelte a beáramló tőke az ország beruházási lehetőségeit? - Nos, ez a hátunk mögött lévő négy év átlagában mintegy 15-17% - ami elég szerény, de nem jelentéktelen mennyiség, figyelembe véve azt, hogy a GDP felhalmozási rátája (GDP-ről lévén szó ez az amortizáció-ági és nyereség-ági felhalmozás összegét jelenti) valamivel 20% alatt van. Vagyis a beáramló tőke olyan hatású volt, mintha a GDP mintegy 3,5%-al magasabb lett volna, s a többlet egésze felhalmozásra kerül. Sovány vigasznak látszik, ha arra a cserearányok és kamatok által kivont, min-

¹⁰ Ha a gazda nem köti meg a kecskéjét, az lerontja a veteményeskertjét. Ha kellő helyen levert cövekhez, kellő hosszúságú lánchoz köti, akkor altakarítja a vadon nőtt galagonyabokrokat, megeszti a gáz! - és még tejet is ad.

tegy 15-17%-nyi jövedelemre gondolunk, amelyről fentebb szóltam - de mégis valami. Eufóriára, mindenesetre semmi alapot nem ad.

Azonban még a helyénvaló, szerény lelkesedés is lohadni kezd akkor, ha a beáramló tőke tüzetesebb vizsgálatába fogunk. Ekkor ugyanis kiderül, hogy

- a beáramló tőkék igen jelentős hányada valójában **csak tulajdonszerzés**, azaz beleszólási jog biztosítása adott termelői-, vagy kereskedelmi kapacitás döntéseibe: a tulajdonrész megszerzésének ellenértékéeként az országba beáramló valuta a költségvetési deficit mérséklésére és nem modernizálásra, vagy munkahelyteremtésre fordítódik. Mégcsak nem is csökkenti érdemben az adósságállományt, mivel a kamatfizetési kötelezettség az ilyen bevételek zömét elnyeli: az exportra nehezedő nyomás csökken inkább, azaz hozzájárul a termelőtevékenység lanyhításához;
- e tulajdonszerzést az esetek igen nagy részében a későbbiekben sem követi tőkeemelés, modernizálás, termelési struktúraváltás stb. stb. - szóval mindaz, ami miatt a tőkebeáramlás **kívánatos** lehet. A megvásárolt üzemek "reorganizációja" mindenekelőtt a dolgozói létszám radikális csökkentésével, a magyar vezető szakemberek nyakába akasztja a növekvő munkanélküliség összes terhét. miközben a külföldi beruházó többszörös nemzeti ajándékot vág zsebre a különböző preferenciák képében, ezt ugyancsak gyakorta, **a termelés radikális csökkentése**, nem egy esetben a teljes leállítása követi, miközben a vásárló vállalat a telephely-országbeli kapacitásaival megkezdi a magyar vállalat **piacainak** beterítését. Ez a belső piacra éppúgy vonatkozik, mint a külsőkre. Vagyis a beható vállalat - kihasználva azt a körülményt is, hogy a magyar vállalatban igen alacsony áldozattal jut determináns súlyú érdekeltséghez - kiszámítva, hogy ennyi pénzért érdemes pusztán a **piacokon való mozgás jogát** is megvenni, s a vállalatot (a) vagy "felperzselt földnek" tekinti, vagy (b) **konjunktúrális csúcskapacitásként** használni;

- amennyiben a megvásárolt üzemben “komoly” termelést hagynak meg, vagy honosítanak meg, az ilyen esetek többségében három törekvés érhető tetten: (a) az “anyavállalat” a termelőlánc nagyértékű szemeit magánál tartja meg, egy végső, összeállítású fázist telepít Magyarországra és a végterméket alapvetően a magyar belpiacon forgalmazza: ez esetben a behatolás haszna némi foglalkoztatás, és esetleg némi korszerű know-how, viszont az ország kényszerhelyzetbe jut: **importálnia muszáj** az intermedier terméket, amely a végtermék értékének nem egyszer a 80-90%-át is kiteheti; (b) az “anyavállalat” Magyarországra helyezi ki az olyan technológiai műveletek elvégzését, amelyekre otthon még **vendégmunkás-munkaerőt sem kap**: vagy azért, mert a munka veszélyes, piszkos, vagy azért, mert csak olyan alacsony bérszintet bír el, amiért török, pakisztáni, vagy marokkói munkaerő sem áll sorba; (c) a technológia erősen **környezetszennyező**, a telephely-országban vagy tetemes beruházást igényelne a “tisza” technológia meghonosítása, vagy kemény bírságokat kellene fizetni; ezek a jelenségek, akárhogy is szépítjük, a Centrum Harmadik Világbeli beruházási törekvéseit tükrözik, s e műfajból is azt a változatot, amelyet a legfejlettebb és legkiszolgáltatottabb fejlődő partnereivel szemben gyakorol;
- a beáramló tőkék (“darabra” értelmezett) zöme azonban nem is a termelő, vagy a termelés korszerűsítését közvetlenül szolgáló szolgáltató szférába áramlik, hanem a **kereskedelembé**, és az olyan szolgáltatások területére, amelyek nagyobb arányú kifejlesztése a gazdaság magához térését követő időszakban volna csak indokolt. E műfajban különösen az a kereskedelmi térhódítás tűnik veszélyesnek, amely az ország nagy kereskedelmi hálózataira teszi rá a kezét, s így szerzi meg a termelőszférával való kapcsolattartás feletti ellenőrzést. Az ui. a tapasztalat, hogy ezek a külföldi tőke által elfoglalt hálózatok radikálisan csökkentik a magyar ipar és mezőgazdaság felé szóló megrendeléseiket, mintegy “eltorlaszolva” a **belső piacot a hazai termelőszféra elől**. Továbbá, amennyiben ezek a külföldi tulajdonba került

hálózatok a tömegigények kiszolgálására állnak rá, a Centrum országokban fellelhető legsilányabb minőségű termékeket dobják piacra, az ezeket helyettesítő, ezeknél rendszerint jobb minőségű hazai termékekhez képest igen magas áron; ha pedig valamennyire is minőségi terméket forgalmaznak (ami nagyjából megfelel a nyugati áruválaszték "kispolgári" kategóriájának), úgy áraik csak a felső jövedelmi decienszek számára elérhetők. E tendenciára való rámutatás nem azzal a céllal történik, hogy tápot adjon "populista" hangvételű hazafiúi dühkitöréseknek: mindössze jelezni szándékozik azt, hogy a Centrumnak a magyar piac elfoglalása saját realizálási gondjainak mérséklését szolgálja, semmi egyebet. Ezek a realizálási gondok részében pillanatnyiak, összefüggnek a recesszióval. Mire azonban a recesszió elmúlik, s az égető realizálási gond alábbhagy, a magyar termelők nagy része már összerombolódik. E tekintetben tehát a beáramló kereskedelmi tőke úgy viselkedik Magyarországon, mint a megéhezett turista a száraz erdőben: szalonnát süt, nem törődve azzal, hogy a háta mögött le fog égni az egész erdő. Másfelől, a relatíve igénytelen, "mindenevő" magyar piac arra is jó, hogy **megnyújtsa a nyugati termékek életgörbéjét**: bővli szinten is és kommersz-középmínőségi szinten is: pontosan abban a két sávban, ahol a Centrum piaca gyorsan "végzi ki" a termékeket, a Harmadik Világ piaca pedig nem fizetőképes.

A fenti felsorolás nem summás ítélet a magyarországi tőkeimport felett: a felhalmozott veszélyes és káros tendenciák azonban elég karakterisztikusak ahhoz, hogy nagyon komolyan vegyük őket, sőt, meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy **eleddig jellemzőbbek** voltak tőkeimportunkra, mint a gazdaság jövőbeni felemelkedését tényleg szolgáló próbálkozások. Továbbá: e súlyosan negatív jelenségekért nem a beáramló tőke hibáztatható: ő a beépített programjának engedelmeskedve tevékenykedik.¹¹ Az észlelt jelenségek azért nagyon

¹¹ Sőt nagyon is vigyázni kell arra, hogy ne kapjon lábra valamiféle "progromhangulat". Ostobaság volna elagyabugyalni a komondort, amelyet nem a nyáj mellett tartunk,

tanulságosak, mert félreérthetetlen **indikátorként** szolgálnak arra nézve, **mit ér az ország a mai állapotában a külföldi működőtőke számára.** Tegyük félre azt az ostoba önimádatot, amellyel kompenzálni szoktuk az ugyancsak ostoba, megalapozatlan nemzeti kisebbségi komplexusunkat, és állapítsuk meg - nem vidáman, de kétségbeesés nélkül - hogy az ország a jelenlegi zilált és degradált állapotában a külföldi befektetőknek nem ér sokkal többet, mint Mali vagy Burma. Egy **rendbehozott, a válságból kifelé tartó** Magyarország, objektív, távlati profit- és biztonságcentrikus megítélésében, ennél több nagyságrenddel többet érhet. Továbbá, **legyünk tudatában** annak is, hogy egy **stratégiai látószög nélküli** gazdaságpolitika képtelen kordában tartani a beáramló külföldi tőkét. Kis- és szerényen fejlett ország lévén egy ilyen politika nélkül óhatatlanul megfordul a hatásirány: a transzfertőke fog fűtyülni és mi fogunk táncolni - még akkor is, ha az egy főre eső GDP-nk Svájcéval lesz egyenlő.

1.4.2. - Az **európai integrációhoz** való csatlakozással kapcsolatos illúziók mintha lohadóban volnának. Pontosabban az egyik fajta illúzió: ti. az, hogy Magyarország, mint a szocialista blokk felbomlásában aktív szerepet játszott, jelenleg pedig polgárháború és **manifeszt állapotú gazdasági bomlás nélküli ország** bársony párnán kapja meg az EK-ba való bejárat kulcsait. Politikánknak már azt a keserű pirulát is le kellett nyelnie, hogy a "visegrádi" ál-közösség tagjaként sem számíthatunk a belátható időn belül felvételre; sőt azt is, hogy az EK-hoz való laza ("foméi"-típusú) csatlakozásunkat is elég nehezen fogadják el, és hogy ha apró darabjaira bontjuk ezt a társult viszonyt, kiderül, hogy alig származik valami **megfogható könnyebbég** a magyar gazdaság számára. Csaknem az a helyzet, hogy meg kell elégedni azon fórumok teljes jogú tagsági viszonyával, amelyeken az

hogy verekedjék a farkasokkal, hanem szájkosár nélkül sétáltunk a Váci utcán és ő persze, hogy minden második járókelőből kiharap egy darabot.

európai rétorok mérik össze szakmai tudásukat.¹² A lábjegyzetben említett két tanulmányban végeredményben arra az eredményre jutottam, hogy az európai Centrumok semmiféle érdemleges érdeke nem fűződik ahhoz, hogy akár a volt "kis-KGST" szubrégiót, akár ezen belül a "visegrádi" csoportot, akár egyedül Magyarországot adaptálja: mégpedig nem pillanatnyilag van ellenérdekelve, hanem a belátható történelmi távlat egész hosszában, tehát jó néhány évtized távlatában. Főbb érvek:

- Nem érzékel olyan értékes termelési tényezőket, amelyek beintegrálása megkönnyítené fejlődését;
- Ezzel szemben ahhoz, hogy az itteni gazdasági folyamatok legalábbis ne zavarják a Közösség működését, akkora anyagi áldozatokat kellene - talán soha meg nem térülően - megelőlegezni, ami érezhetően fékezne a Közösség helytállását a másik két Centrummal folyó versenyben.¹³
- Az sem sarkallja az EK-t, hogy a csatlakozás lehetőséget nyújt e 60, illetve 100 millió lelket számláló szubrégió piacának elfoglalására: úgy vannak vele, mint a vőlegény-

¹² Az európai integrációhoz való csatlakozás buktatóinak közgazdaságtudományi okairól lásd. két tanulmányomat: A regionális integrációk mélyülése és bővülése (Statistikai Szemle 1992/2. 101-121 pp.) és Gondolatok Európáról és az európaiságról (Gazdaság és Társadalom 1992/1-2, 5-70 pp.)

¹³ "Pechünkre" van összehasonlítási alapjuk. A volt NDK adaptálási közösségei a Szövetségi Köztársaság nyugati tartományainak évi közel 200.10⁹ DM-be kerül. Ha e költségeknek csak 1/5-ét írjuk a gazdaság átépítésének számlájára (a többi a "szociális keszonkamra" fenntartására megy!) és ezt fajlagossá tesszük, az Magyarország esetében évi 25 milliárd DM (= 12-13 milliárd dollár) befektetést jelentene, vagyis végkimenetelében két év alatt az egész magyar bruttó adósság elengedését. "Visegrádi" méretekben ez mintegy 75-80 milliárd dollámi évi segílyt jelentene. Nem szorul magyarázatra, hogy ennek az összegnek még a tizedét sem tartják érdemesnek ránk szánni, holott a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a volt NDK átstrukturálása is túrhatalatlanul lassan megy, vagyis a teljes összeg sem sokkal lehet a hatásküszöb felett!

jelölt az adakozó természetű menyasszonyjelölttel, minek feleségül venni, ha anélkül is megkaphatja?

- Végül, a szovjet birodalom összeomlásával és az utódállamok mindegyikének - mindenekelőtt Oroszországnak - végzetes meggyengülésével megszűnt az az ösztöke, amely az EK-t, gazdasági érdekeinek félredobálására, s tagságának alacsony teljesítményű országok felvételével való felhígítására kényszerítette (Görögország, Portugália, Spanyolország).
- Ezzel szemben igen élesen vetődik fel a minőségi kényszer: az európai Centrum jelentős stratégiai versenyhátrányban van az amerikaival és a kelet-ázsiaival szemben, ami végzetessé válhat akkor, ha energiáit szétpazarolja fejletlen és labilis országok felfejlesztésére.

Tehát az adaptálással kapcsolatos illúziók mintha lohadnának. Csaknem változatlanul tartja magát azonban az az illúzió, miszerint az ország gazdasági bajai mintegy varázsszóra megoldódnának, ha felvételt nyernénk az EK-ba: csak állunk szomorúan az Édenkert lángpallossal őrzött kapujában, mint egy olyan Ádám és Éva, akiket nem kiűztek onnan, hanem nem engedtek be. Nehezen érthető ez az illúzió, de él és mérgez. Az ezt vallók figyelmét teljes egészében azok a vámfalak és egyéb protekcionista intézkedések kötik le, amelyek kétség-telenül megnehezítik és megdrágítják a magyar áruk megjelenését az összevont piacokon. Kevesen teszik csak fel a kérdést, ha EK-elbírálásban részesülnének áruink, vajon versenyképesek volnának-e? Birná-e a tönkrement, fél évszázadot éppen napjainkban visszacsúszó magyar mezőgazdaság a küzdelmet a francia és dán agrárszektorttal, a leromlott, szétvert magyar ipar a német, angol, francia, belga, holland ipar a szerényke magyar turizmus az olasz, spanyol, görög túrizmussal. Az az - önmagában egyébként nem jelentéktelen - exporttöblet ami lehetővé válik az EK behozatali szabályainak radikális enyhítése nyomán meghaladná-e azt a veszteséget, amelyet a hazai ipar és mezőgazdaság a hazai piacon volna kénytelen elszenvedni a szabályozás kölcsönös-

ségének jegyében? Egycsapásra megváltozna-e a nyugat-európai befektetők értékelése a magyar tőkepiac iránt? A high-tech áramlana-e ide, export-orientáltan és felértékelve a magyar munkaerőt? A befektetési lehetőségeknek ez a leértékeltsége egyedül, vagy legalábbis főként annak köszönhető, hogy Magyarország még nem tagja az EK-nak? - A fentebb említett, az EK-ba annak idején politikai-katonai megfontolások alapján "behadart" mediterrán országok példájának mélyebb (néhány siker-vállalat, vagy ágazat és az áruellátási színvonal szintjénél mélyebbre hatoló) elemzése figyelmeztető lehetne.

Lehet, hogy Magyarország számára nincs más elfogadható illeszkedési modell, mint az EK-hoz való csapódás: lehet, hogy ha ez nem megy, akkor a fentebb "neo-koloniális"-ként titulált modell, vagy az "elfelejtődés" között választhat. Ezért kénytelen keményen elhatározni, hogy "kitoporzékolja" magának a fentebb c/-vel jelölt "fél-szerencsés" megoldást. Csakhogy kettőn áll a vásár: ha közönyösen végighallgatja ajánlkkozásainkat, s időnként kifizet bennünket egy semmitmondó udvariassággal, úgy nem sok értelme van a toporzékolásnak. Más alternatíva után kell lesz nézni.

2. Az európai Centrum súlyos gondjai

Egy nagyobb lélekzetű tanulmányban érdemes volna mind a három világpólus teljesítményét meghatározó jelenbéli és prognosztizált összetevőket végigelemezni. Ez azonban szétfeszítené e tanulmány kereteit. Magyarország egyértelműen az európai Centrum mágneses terében foglal helyet. Néhány évig úgy látszott, mintha a távol-keleti Centrum érdeklődése Magyarország, mint együttműködési partner iránt egy hajszállal meghaladná az érzékelési küszöböt. Lehet, hogy ezt az állapotot fenn lehetett volna tartani, némileg el is mélyíteni egy intenzívebb és előrelátóbb külgazdaságpolitikával is és egy határozottabb arcélú hazai fejlesztési stratégiával is - ez azonban elmaradt. A volt KGST-régióban elképzelhető nálunk attraktívabb partner Japán,

vagy Dél-Korea számára, hogy csak Csehországot, vagy Lengyelországot említsem.¹⁴ Észak-Amerika számára kétszeresen is sokadrangú a kelet-európai régió - Lengyelországot és Oroszországot kivéve. Egyrészt - lehet, hogy éppen ebbéli mohóságából eredően, hogy hagyják nyugodtan kiépíteni kapcsolatait az említett két országban - a volt KGST-térség nagy részét "odadobta" európai szövetséges-ellenlábásának, mindenekelőtt a megnagyobbodott, így kvázi-nagyhatalomává avanszált Németországnak. Jaltai formaságok nélkül: lehet, hogy csak egy gentlemen's agreement keretében. Ezért az USA visszafogott - még gazdasági téren is - e térségben. Másfelől valószínűleg nem is lát különösebb fantáziát abban, hogy komolyabban megvesse a lábát a Kárpátoktól délre és keletre: számára ez a térség katonailag sem elsőrendű és gazdaságilag sem tud mit kezdeni vele.¹⁵

2.1 Nyugat-Európa sebezhetősége

Annak a civilizációnak, amely a XVI. sz.-től kezdve agresszív terjeszkedésbe kezdett a földkeregségen, és a XX. sz. második felére

¹⁴ Itt is azt a hazai "eredetű bűnt" követtük el, mint az utóbbi években sok más esetben, arra számítottunk, hogy egy "merész" diplomáciai gesztus hosszú távon és anyagi áldozatok erejéig lekötözzék nekünk országokat. Dél-Korea "szalonképessé tette" Kelet-Európában tényleg ügyes lépés volt - s ha kihasználjuk, a kapcsolatot lekötjük ténylegesen és mély tartalommal, lehet, hogy "be is jön". Így azonban elhalt. "Gátlás alá került". Dél-Korea számára végülis valószínűleg nem Magyarország lesz az európai ugródeszka - vagy legalábbis nem a legfontosabb.

¹⁵ Ne tévesszen meg bennünket az, hogy a magyar tőkeimport legnagyobb része az USA-ból származik. Egyrészt ez önmagában még magyar viszonylatban sem nagy összeg, az USA nézőszögéből pedig infinitezimális mennyiség. Másrészt a zöme kis tőke, amelyet az ottani magyarok hoztak ide. Az olyan látható "befektetések, mint a szentgotthárdi GMC beruházás az ő szemléletükben még nem "termelőtőke": expanziós nagyságrendűek, hanem a marketingpolitikájuk részét képezik: jelenlétüket jelzik csupán.

gyakorlatilag maga alá gyűrte az emberiség egészét, Nyugat-Európa volt a bölcsője. E civilizáció igen sok fajta elemből és rendszerből építkezik, ezek egymással szögesen ellentétesek is lehetnek és küzdelmük éppoly jellemző a civilizáció jellegére, mint az a domináns jelleg, amely végülis felül szokott kerekedni. Nagyon vázlatosan ez a domináns jelleg a következőkben foglalható össze:

- az individualizmus, vagyis egy olyan feltételes reflex, amely az egyén érdekeit, következményeit helyezi az értékrend tetejére, s minden egyebet - a természetet is és a társadalmat is (abban az értelemben is, hogy a "másik ember" és abban is, ahogy "a közösség"?) olyan akadályként értelmez, amelyet le kell küzdeni;
- a személyes szabadság, amelynek gyakorlati megvalósulási formája a gazdasági kényszer, mint az emberek és embercsoportok egymáshoz való alkalmazkodásának egyetlen civilizációsrendszer-konform formája;
- a világfelfogás és gondolkodásmód azon formája, amely a részletek megértését végső soron előnyben részesíti a jelenségek egészének megértésével szemben, s a rövid távú célokat hajlamos preferálni a távolabbi időben elérhető célokkal szemben.

E három alap-reflex gazdasági gravitációs tere a piac, amelynek természetes fejlődése során létrejött egy olyan gazdaság, amely (a) gyorsuló ütemben **tágul**; (b) gyorsuló ütemben válik **méret-igényessé**, különösen a műszaki fejlesztés és a tömeg-ellátás kulcspontjain; (c) mind türelmetlenebbé válik az azonnali, fajlagos **haszontermelő-képesség** iránt; (d) miközben teljes strukturája és infrastruktúrája mindinkább csak **stratégiai** megfontolások alapján építhető ki és működtethető gazdaságosan; és végül (e) képtelen mozogni, fejlődni decentralizált döntési/rendelkezési és érdekeltségi rendszer hiányában,

miközben rohamosan nő a rendszer **koordináció-igénye**.¹⁶ Minél szélesebb az a **mozgási tér**, amelyen ennek a gigászi feszültségnek "el kell férnie", illetve minél erősebbek a társadalom - prekapitalista korszakából valahogyan átmentett - **koordináció-igénylési, vagy túrés** ösztönei, annál nagyobb az esélye annak, hogy a feszültség nem tör ki robbanásban, vagy nem váj utat magának egy hosszú, kínos degradációs folyamatban. Fordítva: a szűk lehetőségek közé való beszorított-ság és/vagy a társadalom heves immunreakciói az individualista reflexek korlátozásával szemben megnöveli a térség esélyét a degradációra.

Nyugat-Európa handicap-je az **észak-amerikai centrummal** szemben - még most, az integráció három és fél évtizedes erőfeszítései után is - sok apró és közepes gazdasági térségre való széttagoaltsága, illetve az, hogy a nemzedéknyi időt igénybevevő integrációs folyamat még vajmi keveset tudta átstrukturálni azt, amit három évszázad fejlődése létrehozott. A **kelet-ázsiai centrummal** szembeni hátránya mindenképp az, hogy társadalmi jóval kevésbé tűrik a magántulajdon és a parciális érdekektől vezérelt tevékenységek magasabb szintről való koordinálását, mint a japán, vagy koreai társadalmak, s hogy minden ilyen törekvésre ilyen-olyan formában megnyilvánuló "lázadásokkal", kibújókkal, teljesítményvisszatartással reagálnak. Ez az alapvető oka, hogy az amerikai földrészre néhány évszázada átplántált európai civilizáció magasabb hatásfokkal működik, mint ott, ahol "öshonos", illetve, hogy a sajátos ázsiai termelési módba beültetett európai-amerikai eredetű technika és gazdaság olyan virulenciát mutat, amely a "donor" térségekbe úgyszólván ismeretlen.

Mozgásterének kibővítésére Nyugat-Európa történelme folyamán két hatalmas jelentőségű kísérletet tett. Az egyik a XIX. sz. nagy

¹⁶ Marx Károly ezt a feszültséget nevezte - némileg leegyszerűsítve a minden irányúan komplex összefüggést - "a társadalmi termelés és egyéni elsajátítás ellentmondásának".

gyarmati rendszereinek kiépítése volt, amely annak idején Európa egyes hatalmainak növekedési törekvéseit kiválóan kiszolgálta, viszont melegágyává lett számos európai és világméretű konfliktusnak, míg végülis a XX. sz. közepén - legalábbis eredeti formájában - fel kellett adni. A másik az európai fejlett maghoz tartozó nemzetgazdaságok közös piacának, majd fokozatosan mind erősebben szinkronizált gazdaságának létrehozása - vagyis az **integráció**. Ez érezhető mértékben enyhítette az európai Centrum fejlődési- és versenyhátrányait (elsősorban az észak-amerikaival szemben: ekkor a távol-keleti centrum még embrionális állapotban leledzett!), viszont több olyan tendencia felszínre bukkanásával járt, amelyekkel eredetileg kevésbé (illetve az első, eufóriás időszakban egyáltalán nem) számoltak. Ezek: (a) kiderült, hogy az európai ("közös piaci") integrálódás a **homogén fejlettségi szintű nemzetgazdaságok** képére és hasonlatosságára van teremtve; a súlyosan lemaradt országokkal, régiókkal ez a konstrukció nem tud mit kezdeni, vagy "elfelejti" őket, s ezzel magára veszi a súlyos társadalmi-politikai feszültségek ódiumát, vagy túlerőlteti magát felemelésük érdekében, s akkor frontálisan ütközik az integráció alapcéljával, ti. az amerikai hegemonia elleni munkálkodással. (b) az is kiderült, hogy az integráció megvalósulásában alapvető szerepet játszott egy, a II. világháborút követően kialakult nyugat-európai politikai egyensúly: ti. a német birodalom katonai megsemmisülése és a 2/3 német állam politikai függésbe kerülése volt háborús ellenfeleitől, akiből hidegháborús szövetségesei lettek. Az, hogy ez a két világpolitikai elem: ti. a két vilárendszer közötti feszültség és a német állam "politikai törpe"-mivolta az európai integráció alappillérei, csak azóta kezd kiderülni, hogy szétesett a "Második Világ", és megtörtént a német újraegyesítés. Persze az integráció egy emberöltőnyi idő alatt eléggé beivódott már a struktúrákba is és a tudatokba is ahhoz, hogy szétmálljon, miután e két alappillér a semmibe foszlott: az azonban várható, hogy további mélyülése lassul és ellentmondásosabbá válik, esetleg felerősödnek más irányú orientációs irányzatok ("atlantizálódás" az egyik oldalon, a "Drang nach Osten" a másikon - hogy csak egy lehetséges variánst említsek!); (c) végül kiderült az is,

hogy az integrációs folyamattal párhuzamosan meglóduló gazdasági fejlődés **elégtelen tökefelesleget** termelt csak ki ahhoz, hogy az európai Centrum minden, szükséges feladata finanszírozható legyen belőle: a **Mag gazdaságának gyorsuló intenzifikálása**, s egyben fokozatos (immár szinkronizált) **szerkezeti rekonvenziója**, az **elmaradott térségek fölemelése**, a **volt gyarmatbirodalmakban megmaradt pozíciók fenntartása**, a **nagyarányú behatolás az USA iparába** az ottani know-how folyamatos átszivattyúzása végett, valamint az **arányos teherviselés** az ilyen-olyan hőmérsékletű háborúkban, ami NATO-kötelezettségvállalásból eredt.

Mindezek nem azért érdekesek, mert ismételten bebizonyították azt, hogy a valóság prózaibb és zűrösebb az álmoknál és az elméleteknél (ezt egyébként is, minden Goethét olvasó európainak illett tudni!), hanem azért, mert olyan nehézségeket dobtak felszínre, amelyekkel a két nagy riválisnak nem, vagy csak kevésbé kellett számolnia. Amerika egy nagy, többé-kevésbé homogén fejlettségű piac: csak most a XX. sz. utolsó éveiben kezd érezni a tágítás szükségét (NAFTA), Japán minden szempontból (abszolút és fajlagos értelemben) szűkebb piac, mint Nyugat-Európa, de **homogén** és igen szorsan **koordinálható** - mindkét tényező megsokszorozza attraktivitását. Ennek ellenére törekszik a tágulásra ("Kis Tigrisek"). Ennek sajátos formáját bontakoztatja ki: fajlagos teljesítményüket tekintve elmaradott, de mély kulturális hagyományokkal rendelkező térségeket "felkarol", perspektívkusan nem perifériaként, hanem a Centrum magjának kiterjesztéseként kezelve azokat. E tevékenységét egyelőre főként olyan területeken gyakorolja, amelyeken még hagyományokkal rendelkezik (mind Korea, mind Tajvan valamikor Japán uralmi körébe tartoztak!), de a későbbiekben nem lehetetlen az igen széles a körben való kitérítés (Mandzsúria, Kína partmenti tartományai, az orosz Primorje). Ezek, emberi tényezőiket tekintve mind igen értékes és emellett óriási tömegű területek. Amennyiben Japán bírja "szusszal" és lesz rá elég ideje - néhány évtizeden belül olyan Centrum alapjait vetheti meg, amelynek világgazdasági verseny-attraktivitásával Nyugat-

Európa nehezen fog megbirkózni. Lényegében ugyanez mondható el a NAFTA-magvú észak-amerikai integrációs lehetőségekről is. Itt azzal kell számolni, hogy e nagyrégió magva - az USA-Kanada "duó" - máris erősen integrálódott gazdasági szerkezettel rendelkezik. Kérdés, hogy ehhez az együtteshez Mexikó milyen minőségben csatlakoztatható: "kis tigrisként", vagy "Mezzogiorno"-ként? Kérdés továbbá, hogy megállhat-e a NAFTA terjeszkedése a Yucatán-félszigetnél: nem teremt-e Mexikó csatlakozása olyan precedenst, amely az adott amerika-közi politikai helyzetben egy az USA-Kanada együttes világcentrum-pozíciójára veszedelmes lácreakciót indít meg? Kikerülhet-e az a "duó" egy olyan helyzetet, mint amibe az EK kerülhetne akkor, ha - mondjuk - teljes jogú tagként adoptálnia kellene a "loémi" ország-csoportot (vagy: a volt KGST teljes egészét!)?

A másik nagy kérdőjel a tervezése. Amerikában - kivételesen rossz konjunkturális helyzet, vagy háború kivételével - erre eddig nem volt szükség: az immunreakciók is elég hevesek volnának, ha megkísérelnék bevezetni. Távol-Keleten a nemzetgazdasági tevékenység koordinációjának olyan hallatlanul hatékony metódusai alakultak ki, amelyek sokszorosára növelik az egyébként piactudományra alapuló struktúrák működési hatékonyságát. Igaz, e modell sikeres működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges az a reflex-rendszer, amelyet a speciális ázsiai társadalom oltott bele az egyénekbe is és a szervezetekbe is. A II. világháború utáni nyugat-európai tervezési próbálkozások nem igazán voltak sikeresek: sem az angoloké, sem a franciáké. Ugyanakkor tanúi voltunk néhány olyan briliáns gazdaságstratégia megvalósulásának, amelynek tudatossága és célratoró mivolta felért egy explicit tervezési rendszerével (NSZK, Finnország stb.). Szó sincs tehát arról, hogy Nyugat-Európa - szemben a Távol-Kelettel - a manchesteri kapitalista anarchia mocsarában fetrengene. Ám világosan körvonalazódnak a korlátok is. A nyugat-európai tőke minden "harsányabb" állami beavatkozásra teljesítményvisszaszorítással, meneküléssel, sorvadással reagál. Márpedig azokat a handicap-eket,

amelyek kirajzolódnak a világversenytben Európa rovására, aligha lehet a klasszikus monetáris és fiskális eszköztárral felmorzsolni.

Mindezen felsorolt, vázolt problémákhoz képest szinte eltörpülni látszik Nyugat-Európa **energetikai** (és részben, egyéb nyersanyagokban való) **import-függése**, valamint az az ugyancsak nem elhanyagolható körülmény, hogy a szubkontinens **élelmiszer-önellátása** kegyetlenül drága: aránytalanul és improduktív módon emeli a munkaerő újratermelési költségét. Nem kiélezett versenyhelyzetben ez áthidalható. Ha Európának sikerül egy stabil "holdudvart" kiépítenie maga köré fejletlen, tőke függő régiókból, akkor is megoldható. Egy, a három Centrum kiélezett tusakodásának körülményei között manőverező Nyugat-Európa azonban nem fogja megúszni azt sem, hogy az energia-, nyersanyag- és élelmiszerinputjának **biztonsága és költsége** e verseny egyik fegyverévé válják. Erre vonatkozóan már 1973-ban és 1979-ben kapott megszívlelendő leckéket.

Utoljára hagytam a legnagyobb potenciális veszélyt: azt ti., hogy Európa elveszíti **intellektuális fölényét** a másik két Centrummal szemben. Eleddig a gigantikus méretű brain-drain ellenére is megtartott valamit - érezhető mértékűt - ebből a fölényből Amerikával szemben is. Ez nem annyira a Nobel-díjak számában vagy a bejelentett korszakalkotó szabadalmak mennyiségében volt mérhető: e tekintetben az USA már a század közepén lekörözte Európát - nagyrészt az átsábított szakembereknek köszönhetően. Európa a minőség, gondosság, műszaki kultúra, és a szükségletekhez való hajlékony alkalmazkodás tekintetében volt verhetetlen. Különösen ott jelentkezett, ahol a versenyképesség fő összetevője nem a tömegtermelés költségcsökkentő hatása volt, hanem az áru különleges használati értéke. Európa a gondolkodó, döntésképes, gondos, magas képzettségű és munkamorálú szakemberek tömeges alkalmazója - ez a fő erénye. Az európai haszon jelentős hányada "agyjáradék". Furcsa módon fő potenciális ellenfele e téren nem Amerika, hanem a Távol-Kelet. A XXI. sz. első fele e minőségi küzdelem kiéleződésének jegyében látszik kibontakozni.

2.2. Közép-Kelet-Európa lehetséges helye az európai Centrum érdek- és cselekvési rendszerében

Az alfejezet címét nehéz ennél pontosabban megfogalmazni, noha három hiányossága azonnal szembetűnő: (a) "Közép-Kelet-Európa" valószínűleg nem sokkal több, mint napi politikai, netán zsumnalisztikai kategória, ha mélyebbre akarunk ásni ennél a néhány év múlva már elhalványuló körülménynél, miszerint ez az országcsoport a XX. sz. folyamán végigcsinált egy sikertelen perifériából való kitörési kísérletet, amelyet történetesen összekötött egy szocialisztikus társadalmi berendezkedési kísérlettel. Ettől a fontos, de nem mindent meghatározó körülménytől eltekintve a térség nemzetgazdaságainak helyzetében és lehetőségeiben nem sok közös vonás található. Éppen ezért nem valószínű, hogy potenciális lehetőségeik az európai Centrum vonatkozásában egyetlen modellel leírhatók volnának; (b) az "európai Centrum" - mint fentebb vázoltam - ugyancsak nem tekinthető monolitikus képződménynek. Az a bizonyos "Közép-Kelet-Európa" olyan különböző helyet foglal el Nagy-Britannia és Németország, Norvégia és Ausztria, Spanyolország és Olaszország mai érdekszerében, csakúgy, mint jövő terveiben, hogy keresve sem lehet valami pregnánsan közöset találni bennük. Megalapozottabb volna az európai Centrum Közép-Kelet-i elképzeléseiről értekezni, mint a Közép-Kelet-európairól; és végül (c) bennünket e közép-kelet-európai tervek csak annyiban érdekelnek igazán, amennyiben ránk - Magyarországra - vonatkoznak. A térség többi állama csak annyiban jöhet szóba, amennyiben konkurens, vagy potenciális kooperáló társ. Ennélfogva az alábbi eszmefuttatást erősen szelektíven igyekszem elvégezni: az egyik oldalon a Centrum azon szegmensére állítom a mélységelességet, amelytől tényleg várhatunk "viszonyulást", a másik oldalon pedig Magyarországra.

Elvileg négy szerep osztható ki e szubrégióra - ezen körben Magyarországára is:

- Nyugat-Európa (illetve az érdekelt szegmens, tehát lényegében Németország, Ausztria, Olaszország, a Balti Tenger térségében még a skandináv államok is) olyasforma **kiegészítő potenciáljává** válás, mint amilyen Japán számára a "kis tigrisek" családja. Elvileg ebben volna ráció. A térség országainak egy része (elsősorban Csehország és Szlovénia, másodsorban a balti országok, Lengyelország, Szlovákia, **Magyarország**, Horvátország és Ukrajna - vagyis egy több mint 100 millió lelket számláló tömb!) alkalmas is volna ilyen fejlődési pálya befutására. A szűkebben értelmezett Balkánon Bulgária európai integrálódásának esélyei nem kedvezőbbek, mint amilyenek Görögországé voltak annak idején.

Mégis, a ma érzékelhető tendenciák alapján bizvást állítható, hogy e térség "kis tigrisekké" - legyünk stílusosak: "farkaskölykökké" - válásának igen kevés az esélye a második lépcsőé úgyszólván semmi. Egyfelől az európai Centrumnak nem attól borul el a kedélye, hogy lélekszámát, termelési potenciálját tekintve kicsi lenne a másik kettőhöz képest. Nincs momentán **szüksége arra, hogy a Centrum "kemény magját" kiterjessze.** Ellenkezőleg, az így-úgy odakeveredett fejletlen körzetekkel sem tud mit kezdeni. Dél-Olaszország problémáját sem sikerült dűlőre vinnie, a hajdan politikai indítékok alapján EK-taggá avasztált mediterrán országok is púp a Centrum vállán, és ehhez jött a "feneketlen papzsáknak" bizonyuló volt NDK. Mintegy 70 millió lelket számláló, fejlődésben visszamaradt tömb mindösszesen az EK-n belül. Ha rákényszerülne, hogy "farkaskölyköket" produkáljon - talán jelölteket a karámon belül is. Másfelől az európai Centrum **egyik** fele semmi tradícióval nem rendelkezik e térségben. Amennyi-

ben felemelendő partnereket keresnének, biztosabban találnának ilyeneket az általuk jobban átlátható mediterrán világban, vagy akár a volt gyarmatbirodalmak fejlettebb tagjai körében (ez nem is olyan vad ötlet, mint amilyennek első hallásra látszik: gondoljunk a Dél-Afrikára, Zimbabwe, Tunéziára stb. A földrajzi távolság másodrendű szempont!) A németek és osztrákok tradicionális mozgása e térségben nem a farkaskölyök-alom kialakítása, hanem az érdekeltségükbe került országok meglévő termelési tényezőire való rátelepedés és azok "leszívása". Ráadásul a németeknek ott van a keleti országrész, az olaszoknak a déli - határokon belüli perifériák, amelyekkel valamit csak kell kezdeni, ha nem akarják egyrészt fejlődésüket lebéntani: minél inkább előre haladunk a XXI. sz. felé, ez annál nagyobb veszély. Egyáltalán nem véletlen, hogy az északolasz szeparatista mozgalom éppen napjainkban kezd erővé válni. Vagyis a "farkaskölyök"-jelenségre itt, a Kárpát-medence környékén semmi remény. Talán a balti államok (különösen Észt- és Lettország) szóba jöhetnek egy skandináv expanzió tartalékaiként, és talán Csehország és Szlovénia számíthat - valamikor a XXI. század második évtizedében - EK-tagságára, s ezen belül mi felzárkózási lehetősége.

- A másik lehetőség a Centrum "segédcsapatába" való bejutás. Ennek igényesebb esete az, amikor a periférikus gazdaság a Centrum életgörbe-delelőjükön túljutott technológiáit és termékeit veszi át és gyártja (olcsó termelési tényezők felhasználásával) a kevésbé igényes piac számára. Vagyis az felszabadítja a Centrum értékes (azaz drága) termelőerőit az igényes tevékenységek számára, s egyben megnyújtja a halódó életgörbét. Erre a szerepre mindenké előtt a fentebb "első lépcsőként" aposztrofált gazdaságok számíthatnak, amennyiben - bárki érdektelenségéből ki-

folyólag - nem sikerül a "farkaskölyök"-akció. A "második lépcső" gazdaságai - tehát Magyarország is - számára ez a modell a szerencsésebbik jövőképnek tűnik. Csak akkor van rá reményünk, ha a Centrum mai, recessziókkal tarkított bizonytalan és lassú fejlődését egy stabil konjunktúra váltja fel.¹⁷

A kevésbé igényes eset az, amikor a "segéd-gazdaság" olyan profilt vesz fel, amelynek költség-szerkezetében túlteng a segédmunka aránya, a termékek piaci kereslete nem dinamikus: zömében a Centrum olcsó ellátóbázisaként működik. Erre a szerepre a XX. sz. végi Közép-Kelet-Európa már nem alkalmas - hacsak nem a nagy bányászati körzetek (Lengyel-Szilézia, Ploesti, Donyec-medence), vagy a jelentősebb gabonatermelő körzetek (Magyarország, Románia, Ukrajna, Lengyelország). Várható, hogy a nyugat-európai Centrum érdekltségében ez a motívum erősen fog megjelenni: amennyiben kivédhetetlen lesz, úgy az erősebben érintett gazdaságokban évszázados jelentőségű degradációt hozhat magával.

Külön érdemes megemlíteni Oroszország kapcsolódási alternatíváit. Valószínű, hogy ez a szubkontinensnyi ország egy teljesen integrálódott Európa számára is emészthetetlen falat volna - és az is valószínű, hogy a szocialista kísérlet romjainak a Centrumok közötti felosztása során ez a falat nem is Európának jut(-ott). Ugyanakkor kitapintható egy

¹⁷ Jellemző, hogy Görögország EK-ba való adoptálásának első éveiben egy ilyen tendencia kezdett kibontakozni: aztán, Nyugat-Európa gazdasági bajainak felgyülemelésének függvényében ez a tendencia elhalt. Spanyolország hasonló konjunktúrája az utóbbi néhány évben kezdett el ugyancsak kifulladásni. A jelenség elvileg azonos azzal, amit az első fejezetben "csúcs-kapacitás"-ként említettem. De úgy is lehet fogalmazni, hogy a süllyedő léghajóról először a ballasztként magukkal vitt homokzsákokat dobálják ki.

hármas amerikai érdekeltség Oroszország saját gravitációs terébe vonását illetően: (a) az atom-erőmű ellenőrzése; (b) a szibériai olaj megtakarítása, ami függetlenné teheti az Államokat az OPEC-től és a Közép-Keletől; (c) a szovjet évtizedekben kiépített, gigászi méretű alapanyag- és nehézipari kapacitások feletti ellenőrzés megszerzése, ami egy modernizálási aktust követően - lehetővé tenné azt, hogy az amerikai ipart erősen koncentrálni lehessen a legdinamikusabb és legszofisztikusabb szegmensekre, s így csaknem behozhatatlan versenyelőnyre szert tenni Európával és (mindinkább) a Távolság-Kelettel szemben. Az orosz illeszkedés tehát elsősorban Amerikához várható és "igényességi fokozatát" illetően vegyes lesz. Ami a hatalmas alap- és alkalmazott kutatási bázisokat illeti, azok legértékesebb részét a brain-drain segítségével fogják hasznosítani. Mindez persze csak akkor bontakozhat ki, ha Oroszország nem tud lábraállni, mint önálló hatalom: erre azonban kevés esélye van.

- A harmadik lehetőség az európai "hátsó udvarrá" válás: aminek megint két fokozata bontakozhat ki. A szerencsésebb (?) fokozat az, ha a térség visszasüllyed az outsideri szerepkörbe: Nyugat-Európa nem vállalja a térség integrálását **semmilyen szerves formájában**. Ez nem jelenti az akár élénk kereskedelem feladását, netán a mérsékelt tőkeáramlás elmaradását. Belefér egy (a Centrum oldaláról inkább "távolságtartó" jellegű) szerződéses viszony is az EK-val, vagy teljes jogú tagság az összes politikai és kulturális szervezetekben: csak éppen tartózkodni fognak az anyagi összefonódástól és a közép-kelet-európai gazdaságokkal kapcsolatos kötelezettségvállalásoktól. Nagyjából a mai szituáció kifejeződéséről van tehát szó.

Amennyiben az európai konjunktúra hosszabban elmarad, vagy az európai Centrum keményebben meg lesz szorongatva a világgpiacon, a Balkánra biztosan ez a sors vár, de nagy a valószínűsége annak, hogy ebben a sorsban Románia, Bulgária és a fejletlen jugoszláv utódállamok osztozni fognak a fentebb második csoportba soroltakkal, tehát **Magyarországgal** is.

A leginkább kedvezőtlen scenario az, ha a térségben állandósulnak a politikai-katonai konfliktusok, a lakosság nagy tömegei migrálnak a csendesebb és gazdagabb helyek felé, az országok gazdasági-pénzügyi helyzetét a permanens válság és bizonytalanság jellemzi - ebben az esetben ui. a Centrum **"karanténba"** zárja térségünket. Óvakodni fog attól, hogy "hullafertőzést" kapjon. Sajnos azt kell mondani, hogy ennek a forgatókönyvnek is van realitása. Egyfelől a mai közép-kelet-európai "levegő" tele van e helyzet miazmáival. Bármikor, bárhol bármilyen megeshet. Másfelől, ha a világpolitika valamelyik potens erőközpontja számára olyan fontossá válik az európai konkurens Centrum gyors és tökéletes kivéreztetése, hogy alkalmazhatónak ítéli a kevésbé fair eszközöket is, úgy keresve sem találhat erre alkalmasabbat egy olyan Közép-Kelet-Európánál, amely a nyugat-európai Centrum közvetlen szomszédságában lánghol, rothad, robban - igénybevéve akkora emberi és anyagi energiákat az átterjedés pusztá tényének megakadályozása céljából, amekkorák elegendők a világversenyben való sikeres helytállás füstbement tervvé tételéhez.¹⁸

18 A nyugati stratégia ilyen eszközöket bőven igénybevett a szocialista kísérlet "halálba táncoltatásakor". A metodikát tehát nem kell kitalálni és a hatékonyságot illetően is van precedens. Ha nagy a tét, végképpen igaz az, hogy a politikát rózsavízzel csinálják.

3. Összefoglalás: mire számíthatunk?

Mindenekelőtt arra, hogy egy erősen szorongatott Nyugat-Európa perifériájaként sorolhatunk be a nemzetközi gazdasági hálózatba, hogy Európát is csak mérsékelten fogjuk érdekelni, és hogy senki sem fog erőfeszítéseket tenni azért, hogy kiragadhasson bennünket ebből a zsákutcából. Ez igaz az egész volt "kis-KGST"-térségre és Magyarországra is: élesebben, mint Csehországra és Szlovéniára és valamivel enyhébben, mint a Balkánra.

Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy semmiféle komoly Centrum-erő nem érdekelt **aktívan** abban, hogy az országot kirángassa a mai gazdasági válsághelyzetéből. Ha **önmagától** kimászik, úgy egy fokozattal kedvezőbb kapcsolódási folyamatok megindulásában lesz némi esélye. Virágzás esetén a "segédműhelyi" fokozat igényesebb scenariója nyílik meg, lanyha üzletmenet esetén az igénytelenebb. Ha nem sikerül túljutnia a krízisen, akkor a "hátsó udvar" szerepének "szerencsésebb" árnyalata az, amit meg lehet célozni: persze, ha olyan fordulatot vesz az ország sorsa, hogy belekeveredik - **akárcsak a szakadék szélén táncolás erejéig** is a térség politikai és katonai konfliktusaiba, vagy szélsőséges erők kerülnek uralomra - akkor karanténba leszünk zárva: elszigeteltségünk keservesebb lesz, mint az 1950-es években, mert semelyik irányban sem fogjuk tudni ezt áttörni.

A **Centrum felénk sugárzott hatása** mindenekelőtt a piacaink megszerzését célozza. Ebben az irányban található az egyetlen kézzelfogható, aktivizált érdekeltség. ennek kétféleképpen lehet (és kell) ellenállnunk: egyrészt egy alaposan átgondolt gazdaságvédelmi rendszerrel, másrészt egy tudatos, szelektív fejlesztéssel. Ez utóbbi területén még külföldi partnereket is lehet találni, még az európai Centrum területéről is (amerikait és távol-keletit is!) abban az esetben, ha az elképzelések valóban életrevalók, s a magyar hozzájárulás értékes. Valószínű, hogy külföldi partnerek nélkül ez az export-orientált szelektív fejlesztés az esetek többségében nem is lesz

megvalósítható. Vagyis a belpiac "visszafoglalását" és az exportorientált szelektív fejlesztést egy, s ugyanazon programcsomag részeként kell kezelni. Ebbe a fő vonalba illeszkedhet be a tőkeimport-politika és az adósságkezelés is.

Számítani kell arra, hogy az IMF és egyéb szervezetek a magyar gazdaságpolitikával kapcsolatos elképzelései és nyomásai nem fognak - legalábbis kezdetben - egybeesni e törekvésekkel. Ez a nemzetközi szervezetekben való magyar szereplés stratégiájának módosítását fogja szükségessé tenni: határozott és **nagy érv-erejű** ellenjavaslatokkal kell fellépni ezeken a fórumokon és szövetségeseket kell keresni.

Célszerű volna az elkövetkező évtizedben "**letompítani**" az **európai integrációhoz** való csatlakozással kapcsolatos ajánlközásaink hangerejét, s a külgazdasági diplomácia súlypontját áttenni a **közép-kelet-európai gazdaságokkal** való kereskedelem és érdekegyeztetés területére: **mindenekelőtt** azokkal volna célszerű az együttműködési kapcsolatot szorosabbra fűzni, amelyek nagy piacot, vagy technológiatranszfer-lehetőséget nyújthatnak: elsősorban **Ukrajnára, Oroszországra, Csehországra és Szlovéniára** gondolok, esetleg **Lengyelországra**.

Nagy erőket célszerű fordítani arra, hogy a magyar **exporttermékeknek bővíthető, dinamikus piacokat** találjunk: **mindenekelőtt** a gép-, elektromos- és műszeripar számára, valamint az agrár-felszerelések és know-how számára. Ilyen értelemben szükséges komplex piacfeltáró és nyitó munkát végezni **Kínában, illetve egyéb kelet-ázsiai országokban** (Vietnam, Kambodzsa, Laosz, Burma stb.).

A nálunk fejlettebb és tőkeerősebb országokkal való kapcsolatok alakítása területén a nagy erőfeszítéseket a **diverzifikálisra** volna célszerű fordítani: elsősorban a kelet-ázsiai Centrum országaival érdemes mélyíteni a kapcsolatokat. Arra persze nem lehet reálisan számítani, hogy Magyarország elsőrendű tényezővé válik e térség

európai külgazdaságpolitikájában, annyit azonban talán még el lehet érni, hogy jelenlétük sikerrel enyhítse az ország túlzott Európa (német) függőségét.

Az ajánlott hármass viszonylati súlypontképzés tehát egy alagondolat részeként értelmezendő: a fejlett kelet-ázsiai orientáció az európai Centrummal szembeni mozgástér egyik oldalát célozza: a tőkeimport és technológia-transzfer oldalát. Az új, nagy piacok hódítása, illetve visszaszerzése (Kína, Oroszország) a gazdaság dinamizmusának növelését, amely elengedhetetlen a "roboráláshoz": e nélkül a magyar gazdaság akarattalan játékszerré válik bármelyik Centrum bármelyik, e térségben gazdasági (vagy egyéb) hatalmi aspirációval rendelkező ország számára. A közép-kelet-európai térség országai-val való minél szorosabb összefogás pedig megnövelné mindegyikük ellenállóképességét az európai Centrum (egésze, vagy "német szárnya") felénk irányuló nyomásával szemben, javítaná a vele való gazdasági kapcsolatok kondícióit és strukturáját. Mindehhez nem szabad azt az illúziót kapcsolni, miszerint akár Magyarország, akár az egész volt "kis-KGST" csoport kiszakadhatna az európai Centrum mágneses teréből, az egyoldalú kiszolgáltatottságot azonban enyhítheti és ez nem lebecsülendő pótlólagos forrás egy olyan ország számára, mint amilyen hazánk is.

Mindez persze nem sokkal többet ér, mint halottnak a szenteltvíz, ha az ország nem rendelkezik alaposan átgondolt és a megvalósítási realitások kibontásáig operacionalizált fejlesztési politikával. Vagyis: (a) válság- és adósságkezelési programmal; (b) a nemzetgazdaság szétesését és a lakosság elnyomorodását megállító, illetve e tendenciákat megfordító (válságkezelés utáni!) programmal; (c) közép- és hosszú távú fejlesztési szelekciós elképzelésekkel; (d) forrásbiztosítási elképzeléssel a szelektív fejlődés finanszírozásához; (e) belső piac védelmi, rekonstrukciós és fejlesztési koncepcióval, beleértve ebbe a

jóléti és szociális politika alapvonalait is; **(f) gazdaságirányítási és befolyásolási filozófiával**, amely szorosan követi az elérendő célokat (vagyis nem "iskola"-, vagy "modell"-centrikus, hanem egyedül a megvalósítandó **reálgazdasági** célrendszert és eredményszintet tartja szem előtt: ilyen minőségében valószínűleg **első** volna a magyar gazdaságtörténelemben!).

A **külgazdaságpolitika** kettős iteráció folyamatában formálódhatna ki: **(a)** a fejlesztési lehetőségek és tartalékok, valamint a nemzetgazdaság külkapcsolatok által megcélzott **nyereség-elvárásai** súrlódnának a **nemzetközi piaci folyamatok** várható hatásaival; **(b)** a nemzetgazdaság **saját érdekei** által vezérelt, prognosztizált, illetve lehetségesnek ítélt nemzetközi mozgásai súrlódnának a **világgazdasági erőközpontok** várható hatásaival.

A gondolatmenet célja egy mozgási feltételrendszer és térhálózat legfontosabb elemeinek felvázolása volt. Sajnos nem adatott meg az az öröm, hogy a realitások lelkiismeretes átgondolásának végére a magyar gazdaság számára egy, az elérhető jövőben megnyíló kedvező lehetőség vázoltassék fel. Az **egyoldalú függőség, kiszolgáltatottság**, a hazai termelési tényezők **lehetőségeit messze ki nem használó** nemzetközi kapcsolódás, a hazai munka **leértékelődésének** fokozódása, a gazdaságpolitika **döntési és mozgási játékterének** erős megnyírbálódása - ezek azok a komponensek, amelyek még akkor is több-kevesebb erővel érvényesülnének - annak a világ-erőviszony hálózatnak a reánk sugárzó hatásaképpen - ha a magyar gazdaságpolitika **"kihívása magaslatán állna"** - azaz kizárólag arra összpontosítaná tevékenységét, hogy túljuttassa az országot a válság-helyzeten, s nem fecsérelné el energiáinak javát a hatalmi harcok, torzszalkodások gazdaságpolitikai eszközökkel való megvívására. Minthogy azonban a történelmi jelenkorban nem túl sok a remény arra, hogy a gazdaságpolitikában az ország **valódi és távlatilag** is alapvető érdekei kapjanak

prioritást, stratégiai szemlélet érvényesüljön a fejlesztésben, a külgazdasági kapcsolatrendszer alakításában, a munkaerő újratermelési feltételeinek biztosításában, az értékes hazai termelőerők lepusztulásának megakadályozása területén, **ezért a nemzetközi piaci illeszkedés kilátásai igencsak rosszak.**

Mégsem érdektelen a helyzetelemzés és a **maradék** mozgási-fejlesztési lehetőségek számbavétele: készen kell ui. lenni arra, hogy ha a hazai feltételrendszer **mégis** javulna, a munkálatok ne nullpontról induljanak.